LYKURGOS'UN HAYATI

Plutarkhos

Çevirenler

S. Eyuboğlu - V. Günyol

Önsöz ve Notlar
Azra Erhat

Çan Yayınları

ÇAN YAYINLARI

45

LYKURGOS'UN HAYATI

PLUTARKHOS

Bu kitap İstanbul'da Gün Basımevinde Kasım 1967'de basılmıştır.

LYKURGOS'UN HAYATI

PLUTARKHOS

Çevirenler:
S. EYUBOĞLU — V. GÜNYOL

Önsöz ve Notlar :
AZRA ERHAT

ÇAN YAYINLARI

LYKURGOS'TAN CASTRO'YA

«Gençliği paradan tiksindireceğim» diyor Fidel Castro. Neden söylüyor bu sözü? Küba'da madenlerin her çeşidi var, toprak alabildiğine verimli, hayvancılık öylesine gelişmiş ki, 1970 yılında halka parasız süt dağıtılacaktır. Yirminci yüzyıl ekonomisinin, içinde yüzdüğü para okyanusunda gemisini yürütebilir Küba, istese. Ama istemiyor işte. Paraya sırtını dayadığı sürece, kapitalizm yolundan ayrılamıyacağını, sosyalizmi gerçekleştiremiyeceğini biliyor da ondan istemiyor.

Ne tuhaf! Üçbin yıla yakın bir zaman önce, Lykurgos diye bir adam aynı şeyi düşünmüş aşağı yukarı. Toplum düzeninin içinde paranın yalnız zararlı olacağı düşüncesiyle, demirden öylesine ağır bir para bastırmış ki, ne taşınır, ne saklanır. Kişiye hiçbir mülkiyet tanımayan, devlet çıkarını tek ülkü ve erek diye benimseyen bu toplum düzenine ne ad vermeli? Vaktinden önce bir sosyalizm mi, bir komünizm mi bu? Hem kim bu Lykurgos, nerede ve ne zaman yaşamış?

Giderek yaşamış mı gerçekten? Hayatını anlatan Plutarkhos da bilmiyor. Lykurgos ya da Isparta konusunda yazı yazmış, söz söylemiş, fıkra anlatmış ünlü ünsüz ne kadar tarihçi, coğrafyacı, filozof, hatip, şair ve bilgin varsa, hepsine baş vuruyor da, gene alamıyor kendini yazısına şu sözlerle başlamaktan: «Yasacı Lykurgos üstüne su götürmez hiçbir gerçek söylenemez». Gerçek olsun olmasın yeter ki anlatayım bu adamı diye direnir gibidir Plutarkhos. Yazdığı *Lykurgos'un Hayatı*'na asıl değerini, önemini veren de yazarın bu direnmesidir.

Plutarkhos Türkiye'de pek tanınmaz. Yüzlerce eserinden kaç tanesi Türkçeye çevrilmiştir? Oysa Plutarkhos İlkçağın en verimli yazarlarındandır. Mutlu bir adamdı Plutarkhos, dilediği hayatı sürmüş, hiç tükenmeyen merakıyla incelemeğe giriştiği konuların hepsini başarıyla dile getirmiştir. Yunanistan'ın kardeş kavgalarıyla tükenip bağımsızlığını yitirdikten sonra, Roma imparatorluğunun bir ilçesi haline geldiği «sorunsuz» çağına raslar ömrü. İsa'dan sonra 46 sularında İmparator Claudius zamanında, Boiotia'nın Khaironea şehrinde doğup büyür. Khaironea'nın, İlkçağ tarihinde birkaç büyük savaşa sahne olmaktan başka önemi yoktu. Plutarkhos da oranın varlıklı, oturaklı, görgülü ailelerinden birinin çocuğuydu. Bilince varır varmaz, gezmek, görmek, bilgi edinmek ve politika tartışmaları sona erince, Yunanistan'dan artakalan düşünce değerlerinden faydalanarak, uygarlık ve kültür dünyasının örnek seçtiği filozofların öğretilerini ve erdemlerini benimsemek hevesine kapılır. Bu yolda soluğu, zamanın

üniversite şehri olan Atina'da alır. Platon'la Aristoteles gelmiş geçmişlerdi, ama Akademia ile Lykeion yerli yerinde duruyor ve Atina'ya okumak için gelen gençleri her alanda seçkin bilgilerle donatıyordu. Plutarkhos bilgiye susamış bir gençti, çağıysa bilgiyi bölünmez bir bütün bilen dolgun bir çağ. Böyle olunca, bir insan bir kitaplığa bedel olabilir, Plutarkhos da, neden olmasın, yanıp kül olan İskenderiye kitaplığına bedel.

Biz bugün Plutarkhos'un insanlığa miras bıraktığı bu çok çeşitli yazı yapıtlarına deneme diyebiliriz. Kendi yaşadığı Roma çağı, yunanca yazdığı bu eseri ikiye bölmüş ve lâtince deyimiyle bir bölümüne «Moralia» (Ahlâk Konuları), öbür bölümüne «Vitae» (Hayatlar) adını koymuş. İlkçağın tekmil bilgileri derlenmiş toplanmıştır bu iki yapıtta. Öylesine tükenmez bir kaynaktır ki Plutarkhos, oldum olası bir yazardan çok bir sözlük gibi kullanılagelmiştir. İkinci elden bilgiye bir sevimsizlik damgası takıldığı dönem romantizmle başlamış olsa gerek. Klâsik eserlerin incelenmesine bilimsel yöntemlerle girişildiği ondokuzuncu yüzyıldan bu yana, Plutarkhos çok çeşitli yorumlarla değerlendirilmiştir. Biz bu davranışlara yalnız bizi ilgilendiren *Lykurgos'un Hayatı*'nı daha iyi anlamak için bakalım.

Plutarkhos paralel biografyalar yazmıştır. Amacı bir Yunanlının hayatını bir Romalının hayatıyla yan yana anlatmaktı. Her Yunanlı büyük adamın Roma uygarlığında bir karşılığı bulunduğu kanımına dayanan bu tarih anlayışını biz bugün kınasak da, Platon'un açtığı ahlâkçı insancılık çığırının bir ürünüdür. *Lykur-*

gos'un Hayatı'na başlıca örnek Platon'un *Devlet*'i ve gene Platon'un *Kanunları*'dır. Koca ülkücü filozofun, en ufak ayrıntısına kadar çizdiği devlet bir utopia idi, gerçekte tasarladığı gibi yoktu, ama nasıl ki masa bu dünyada dört ayağıyla tahtadan bir yapı olarak var da, asıl masa kavramlar dünyasında bir *idea* olarak varsa, Platon'un devlet idea'sının gerçekler dünyasında tek tük ve birbirinden ayrı da olsa örnekleri bulunmalıydı. Bu örnekleri, Platon'dan sonraki düşünür ve yazarlar Isparta devletinde arayıp bulmaya ve çıkarıp göstermeye çalıştılar. Bunların biri Ksenophon, öbürü Aristoteles'tir. İkisi de Lakedemonia devletini inceleyen birer eser yazdılar. Besbelli ki Platon'un kendisi de *Devlet*'i ve *Kanunlar*'ı yazarken Isparta'nın toplum düzenini göz önünde bulunduruyor, birçok yönlerini örnek olarak alıyordu. Platon'un ideal devletinin birgün yeryüzünde gerçekleşmesi, gerçekler dünyasından alınmış örnekleri sayıp döke döke çoğaltmakla sağlanabilirdi. Plutarkhos işte bu ödeve koşuyor kendini. Bu bakımdan, onu yalnız kolay ve bol yazı yazan bir bilgi derleyicisi olarak görmek ne büyük haksızlık! Birinci derecede insancıdır tutumu.

Ama nedir bu Isparta'nın çekiciliği? Kölelik ekonomisi üstüne kurulu, ırkçılığa ve soyculuğa dayanan bir kışla düzeni değil mi? Sömürücülüğü, insanı bir av hayvanı sayacak kadar ileri götüren, ırk ve soy temizliği gibi doğadışı bir yanıltı uğruna can ve canlılığı hiçe sayan, eğitim süsü altında gençliği bencilliğe, hırsızlığa, yalana dolana alıştıran bu İlkçağ Isparta'sı, yirminci yüzyıl nasyonal sosyalizminin «Herrenvolk»,

«Hitlerjugend», «Rassenschande», «Gauleiter» gibi, bizi insanlığımızdan tiksindiren, tüyler ürpertici terimlerini yansıtmıyor mu kulaklarımıza? Nerde bunun insancası, ahlâkçası? Bunu mu beğenmiş Platon'la Aristoteles ve onlara papağanlık eden Ksenophon'la Plutarkhos? Evet beğenmişler ve beğenmelerinin bir nedeni de var, onu anlamaya çalışalım.

Tarihte birbirine karşıt iki politik varlık olarak nitelenen Atina ile Isparta, her ikisi de birer «Polis»tir. Şehir devleti diye çevirdiğimiz yunanca bu kavrama politika'dan polis memuruna dek, insanlarca kurulmuş uygar toplum düzenleriyle ilgili ne kadar sözcük varsa hepsi girer. Atina da, Isparta da polis düzenini gerçekleştirmişler, ama ayrı ayrı yollardan: Atina bir demokrasi, Isparta bir oligarşidir. Bu demektir ki Atina'da demos, halk egemendir, Isparta'yı «oligoi» yani bir azınlık yönetir. Atina bir hukuk devletidir, yasaları yazılıdır ve halkın oy vererek seçtiği yöneticiler bu yasaları uygulamakla görevlidirler, oysa Isparta savaş halini gözeterek kurulmuş bir askerlik düzenini sürdürmeye yarayan geleneksel yasalardan öteye gidememiştir. Isparta tutucu ve toplumcu, Atina ilerici ve bireycidir. Isparta kuruluşundan çüküşüne dek taşlaşmış toplum düzeninde hemen hemen hiçbir değişiklik yapamamış, Atina'ysa Yunan uygarlığının parlayıp söndüğü üç dört yüzyıllık süre içinde göçmenlikten emperyalizme kadar politik gelişme aşamalarının hepsini yaşamıştır. Bu iki devlet arasındaki tek benzerlik ekonomilerini kölelik sistemi, yani insanın insanı sömürmesi üstüne kurmuş olmalarında mıydı? Ayrı ayrı

yollardan aynı sonuca vardılar: ikisi de sömürgenliği içerden dışarıya aktardılar, ikisi de artan ihtiyaçlarını karşılamak için başka ulusların üretici güçlerinden faydalanmak yoluna gidip savaşa baş vurdular, sonunda da birbirlerini yiyip sömürenden sömürülen durumuna düştüler. Ama olayların içinde yaşayan Platon ve Aristoteles bu kadarını göremezlerdi, bizim bile bu gerçeklere gözlerimiz yeni yeni açıldı. Onların gördüğü, aşırı bireyciliğin devleti anarşiye sürüklediğiydi. Halk egemenliği adına Atina halkının karıştırmadığı halt yoktu. Keyfini ve günlük çıkarını yasa bilen demos, devlet işlerinin altını üstüne getirmiştir. Aristophanes'in komedyalarına bir bakın : Kişi kendi başına buyruk olarak hem yargı vermesini, hem yasa kurmasını, hem aklına estiği zaman savaş, işine geldiği zaman barış yapma hakkını görür kendinde, özgürlüğüne hiçbir sınır tanımaz. Bu tutum Atina halkını demokrasinin tam karşıtı en koyu bir zorbalığın eline düşürmüştü : ister halktan, ister soylu sınıflardan yetişme olsunlar, demagoglar Atinalıları boyuna aldatıp kendi çıkarlarına göre yönetmenin yolunu bulmuşlardı. Demokrasi bir boş lâf olmuştu Atina'da, Platon ve Aristoteles de bunu görüyor ve bireycilikten toplumculuğa gitmekten başka yol olmadığını anlıyorlardı. Tek toplumcu düzen de Isparta'nın düzeniydi İlkçağ Yunanistanında. Isparta'yı bir örnek diye tartışıp incelemeleri işte bundan.

Plutarkhos için durum biraz değişiktir. Yunanistan'ın bağımsızlığını yitirip Roma imparatorluğunun yönetimi altına girmesiyle politika günlük olaylar düzeyinden düşünce ve kavramlar düzeyine geçiyor. Ati-

na ve Isparta'nın verileri kültür olmuştur artık, insanların seçerek benimseyecekleri insan değerleri haline gelmiştir. İşte bu değerleri tartışmaktadır Plutarkhos, tek başına ve yazılı olarak, çünkü politikanın sokaklarda tartışıldığı, meydanlarda yürütüldüğü çağ çoktan geçmiş göçmüştür. Bu çağın sona erdiğine yanmaz mı Plutarkhos, yurdu bağımsızlığını niye yitirdi diye araştırmaz mı, yurdunu bir politik bütün olarak ortada tutacak sistemlerin ne olabileceğini inceleyip de, sesinde derin bir özlem ve haklı bir gururla ortaya sermez mi onları? Ve hazıra konmuş, uygarlık ve kültür değerlerini tıka basa sömüren Romalı efendilerine bir erdem dersi vermek değil midir asıl amacı?

Plutarkhos'un Lykurgos'unu bu ve buna benzer düşüncelerle okumalı sanırım. Yoksa Atina'ya Yunan mucizesinin yaratıcısı, demokrasinin beşiği diyerek ayılıp bayılmak, ne kadar yersizse, Isparta ve Isparta'nın kurduğu düzeni Hitler Almanyasının bir öntaslağı diye yerin dibine batırmak o kadar saçmadır, giderek Atina'yı da, Isparta'yı da uygarlık değerlerinin hepsinden yoksun görüp, yalnız Anadolu'yu yüceltmek aynı duygusal davranışın bir örneğidir. Bu davranışta bir haksızlık gizlenmektedir. Ve bu haksızlık sanıldığı gibi bilime ve tarihe karşı değil, insana karşı yönelmiştir. İnsanoğlu oldum olası birey olarak kişinin de, toplum olarak bütün insanların da denge içinde yaşayabilecekleri bir düzen aramış durmuştur. Bu arama gözlerini bilince açtığı günden başlar. Çünkü bilince açıldığı gün mutluluğunu erek olarak karşısına diktiği gündür. O yoldan, bu yoldan, şu yoldan ereğe varayım diye çaba-

lar durur. Yolların hepsi birer denemedir, ereğe yaklaştırır elbet insanı, ama vardırır mı? Platon da, Aristoteles de, Plutarkhos da denemelerini, araştırmalarını dile getirmiş insanlardır. Üstün değerde insanlardır, çünkü kurulan düzenler geçicidir, *Logos (Söz)* ise kalıcı.

Lykurgos yaşadı ya da yaşamadı, Plutarkhos uydurdu ya da uydurmadı, ne çıkar bundan? Çevirisini okuyacağınız yazıda insanlığın bir devlet denemesi anlatılıyor, bu denemede toprak, mal mülk, para, eğitim, ahlâk, aile, savaş, yemek içmek, sevişmek sanat, şiir konusunda insanı belli ve çeşitli koşullar içinde dengeli ve mutlu kılmak için düşünceler ele alınmış, incelenmiş, eleştirilmiş. Buna istersek bir sosyalizm denemesi diyebilir, istersek bir nazizm taslağı diyebiliriz, ister beğeniriz, ister beğenmeyiz. Ama bu denemenin insancı değeri şurdan belli ki aradan geçen binlerce yılın üstüne bir köprü kurup, kör Lykurgos'la sakallı Castro'yu birbirine bağlıyabiliyoruz. İnsanı insan olarak aldık mı, denemelerinin ereğe giden yolda ne kadar ilerleyebildiğini gözle görür, tartar biçer ve değer ölçülerine vurup eleştirebiliriz. Bunu yapamadık mı, kitap okumak da yazı yazmak da değerden düşer.

Azra Erhat

LYKURGOS, ÇAĞI VE AİLESİ

1.

Yasacı Lykurgos üstüne su götürmez hiçbir gerçek söylenemez. Soyu sopu, gezileri, ölümü ve özellikle yaşadığı yıllar üstüne tarihçilerin söyledikleri birbirini tutmaz. Kimine göre, İphitos'la[1] çağdaştır ve Olimpiyat oyunları sırasında savaşı kesme geleneğini birlikte kurmuşlardır. Aristoteles bunlar arasındadır, kanıt olarak da üstünde Lykurgos'un adı kazılı Olimpiyat diskini gösterir. Eratosthenes ve Apollodoros[2] gibi başkaları, tarihleri Isparta kırallarının sırasına göre hesaplıyarak, Lykurgos'un birinci Olimpiyattan[3] çok önce yaşadığını ileri sürerler. Timaios[4] ise, Isparta'da ayrı zamanlarda, iki Lykurgos'un yaşadığı sanısındadır. Ona göre, her ikisinin yaptıkları, ünlü olan birtekine mal edilmektedir; eski olanı Homeros çağından çok sonra değildir, hattâ kimine göre büyük şairi görmüştür bile. Ksenophon[5] da, onun Herakles oğulları zamanında yaşadığını söylemekle, çok eski zamanların insanı olduğu düşüncesini destekler. Gerçi, en son Is-

parta kralları Heraklesoğullarının soyundandır. Ama, burada Ksenophon, Herakles'e[6] en yakın ilk kuşaklardan söz ediyor olmalıdır. Tarih ne kadar karışık olursa olsun, Lykurgos üstüne yazılanlar arasında en az tartışma konusu olanlara ve en iyi bilinen tanıkların sözlerine dayanarak, Lykurgos'un hayatını anlatmaya çalışacağız.

Şair Simonides'e[7] göre, Lykurgos Eunomos'un oğlu değildir, Eunomos'la Lykurgos Prytanis'in oğullarıdır. Ama tarihçilerin çoğu, Lykurgos'la Eunomos'u daha değişik bir soyağacı içinde görürler. Onlara göre, Aristodemosoğlu Prokles'in Soos adında bir oğlu olmuş; Soos'un Eurypon ve Eurypon'un Prytanis, Prytanis'in Eunomos adında oğulları olmuş ve Eunomos'la ilk karısından Polydektes, Dianassa adındaki içinci karısından da Lykurgos dünyaya gelmiş. Dieutykhidas'ın[8] dediği budur. Böylece, Lykurgos Prokles'ten sonra altıncı, Herakles'ten sonra da onbirinci kuşaktan oluyor.

2.

Atalarının en şanlısı Soos'tur. Onun krallığı zamanında Ispartalılar Hilot'ları[9] esir etmiş ve Arkadialılardan aldıkları geniş toprakları yurtlarına eklemişlerdir. Soos için şunu anlatırlar: Kleitorlular[10] kendisini sarp ve susuz bir yerde kuşattıkları zaman, kendisinin ve bütün ordusunun yakındaki kaynaktan su içmelerine izin verirlerse, ele geçirdiği toprakları bırakacağına söz vermiş. Anlaşma yemine bağlandıktan sonra, adamları-

nı toplamış, aralarından kim su içmezse, krallığını ona vereceğini söylemiş. Ama kimse buna yanaşmamış ve hepsi kaynaktan su içmiş. Kendisi kaynağa gelince, düşmanlarının gözleri önünde, sadece yüzünü yıkayıp uzaklaşmış ve su içmeyen tek kişi kaldı diye, aldığı toprakları geri vermemiş. Bundan ötürü büyük bir ün kazanmışsa da, soyu onun adını taşımaz, oğlu Eurypon'un adını taşır. Çünkü Eurypon halkın hoşuna gidip gözüne girmek için, krallığın fazla sıkı yönetimini gevşetmiş ve bu gevşetmeden halk yüz bulmuş; sonra gelen krallar ya zor kullandıkları için halkın nefretini üstlerine çekmişler, yada, ister hoşa gitmek için, ister güçsüzlüklerinden, halka boyun eğmişler ve bu yüzden Isparta uzun zaman aykırılıklar ve kargaşalıklardan kurtulamamıştır. Hattâ, Lykurgos'un babası olan kralın ölüm nedeni de budur. Birbirleriyle dövüşenleri ayırmak isterken, bir mutfak bıçağı ile yaralanmış ve krallığı büyük oğlu Polydektes'e bırakarak ölmüş.

LYKURGOS KRAL, SONRA DA KRAL NAİBİ OLUR

3.

Ama, az sonra Polydektes de ölünce, herkes Lykurgos'un kral olmasını istiyor. O da kral oluyor. Ama yengesinin gebe olduğunu öğreninceye kadar. Bunu öğrenir öğrenmez, doğacak çocuk erkek olursa, krallığın ona geçeceğini ilân ediyor ve o günden son-

ra, krallığı naip olarak yönetiyor. Yetim kralların naipleri Lakedemonia'da *prodikos* (hakları savunan) adını taşıyorlardı. Bu arada, yengesi gizlice bir haber ulaştırıyor kendisine: Lykurgos kendisiyle evlenmeyi kabul ederse, kral kalabilmesi için, karnındaki çocuğu doğmadan öldüreceğini söylüyor. Lykurgos bu alçaklıktan iğreniyorsa da, teklife hayır demiyor, onu beğenmiş ve kabul etmiş görünüyor ama, çocuğu düşürmemesi ve ilâç alarak sağlığını ve hayatını tehlikeye sokmaması gerektiğini, ve doğar doğmaz çocuğun hakkından gelme işini kendi üzerine alacağını söylüyor. Böylece kadını doğuma kadar ustalıkla oyalıyor ve kadının doğum sancıları başladığını öğrenince, adamlarını yollayıp doğuma göz kulak olmalarını, her şeyin yolunda gitmesini sağlıyor. Çocuk kız olursa, onu kadınlara bırakmalarını, erkek olursa, onu hemen hangi işte olursa olsun kendisine getirmelerini istiyor. Kendisi devlet adamlarıyla akşam sofrasında iken, kadın bir erkek çocuk doğuruyor. Oradaki hizmetçiler çocuğu Lykurgos'a getiriyorlar. Çocuğu kucağına alınca, sofradakilere: «Ispartalılar! Size bir kral doğdu» diyor, çocuğu tahtın üstüne yatırıyor ve adını *Kharilaos* (halkın sevinci) koyuyor. Çünkü, bütün sofradakiler, onun ruh büyüklüğüne ve doğruluğuna hayran kalarak büyük bir sevinç gösteriyorlar. Lykurgos topu topu sekiz ay krallık etmiş, ama değerleriyle bütün yurttaşlarının büyük saygısını kazanmıştı. Buyruklarını çoğu kimsenin canla başla yerine getirmesi, kral vasisi olduğu ya da kral tahtında oturduğu için değil, erdemine inandıkları içindi. Ama

onu kıskananlar da vardı: Bu kadar genç bir adamın böyle birden yükselmesine karşı koyuyorlardı. Bunlar, özellikle, kendini aldatılmış sayan ana kraliçenin dostları ve yakınlarıydı. Kraliçenin kardeşi Leonidas, bir gün Lykurgos'a sert bir dille çatıyor ve krallıkta gözü olduğunu yüzüne karşı çekinmeden söylüyor. Kralın başına bir şey gelirse, bunun Lykurgos'un tertiplediği kuşkusunu uyandırmak istiyor önceden. Ana kraliçe de buna benzer dedikodular yayıyor bir yandan. Bu söylentilerden üzülen ve gelecek için kaygı duyan Lykurgos, kuşkuları dağıtmak üzere memleketini bırakarak, yeğeni büyüyüp yerine geçecek bir oğul sahibi oluncaya kadar, yabancı ülkelerde dolaşmaya karar veriyor.

LYKURGOS'UN GEZİLERİ

4.

Lykurgos yola çıkıyor ve önce Girit'e gidiyor. Orada yönetim biçimlerini inceliyor, en ünlü kişilerle görüşüyor. Kimi yasaları beğeniyor ve Isparta'ya dönüşünde onları uygulamayı aklına koyuyor. Kimi yasaları da beğenmiyor. Girit'te bilgeliği ve politika sanatındaki üstünlüğü ile tanınmış Thales adında biriyle dost oluyor ve onunla çok ilgilenip Isparta'ya gitmesini sağlıyor. Bu Thales lirik bir ozan diye bilinir, ama bu sanat onun için bir vesileydi sadece. Aslında, büyük yetkinlikle gördüğü iş, bir yasacının işiydi. Çünkü şiirleri ku-

ral ve düzen sevgisi aşılamaya elverişliydi. Uyum ve ritimlerle halkı dirlik düzenlik içinde yaşamaya çağırıyordu. Bu şiirler dinleyenleri, farkına varmadan yumuşatıyor, o zamanlar yurttaşlar arasında hüküm süren düşmanlıklardan uzaklaştırıyor, onları iyilik ve erdem yolunda birleştiriyordu. Böylece, Thales Ispartalıları yetiştirmekte Lykurgos'un bir çeşit öncüsü oluyor.

Lykurgos, Girit'ten Asya'ya (Anadolu'ya) geçiyor. Niyeti, azla yetinen Giritlilerin sade yaşayışlarıyla, İonia'nın süs ve gösteriş düşkünlüğünü karşılaştırmakmış. Hekimler nasıl sağlam bedenleri görünür görünmez hastalıklara tutulmuş bedenlerle kıyaslarsa, Lykurgos da iki memleketteki ayrı yaşayışın töreler ve politik kurumlar üstündeki etkilerini incelemek istermiş. Homeros'un destanlarıyla da ilkin orada karşılaşmış. Bu destanları Kreophylos'un torunları[11] saklıyormuş. Bu tadına doyulmaz masallar arasında, politika, eğitim ve ahlâk ilkeleri olduğunu görerek, bunları memleketine götürmek üzere, yazıp bir araya getirmiş. Hellenler bunları daha önce de az çok bilirlermiş gelişi güzel, bazı parçaları şunun bunun elinde varmış, ama Lykurgos ilk olarak onların tümünü tanıtmış.

Mısırlılara göre Lykurgos, kendi memleketlerine de gitmiştir. Orada, savaş insanlarının öteki sınıflardan ayrılmış olması dikkatini çekmiş. Bu ayrılığı Sparta'da uygulamış. İşçileri ve zanaatçıları askerlerden ayırarak devlet yapısının daha soylu, daha arık olmasını sağlamış. Bu konuda bazı Grek yazarları Mısırlılarla birleşirler, ama Lykurgos'un Libya'ya, İberya'ya da gittiği ve bir Hindistan gezisinde «gymnosophist», çıp-

lak bilgelerle görüşmüş olduğuna gelince, benim bildiğim, bunu Isparta'lı Hipparkhos oğlu Aristokrates'ten başka ileri süren yoktur.[12]

ISPARTA'DA REFORM

5.

Bu arada Lakedemonia'lılar Lykurgos'un yokluğuna vahlanıyor, ikide bir haber salıyorlardı ona geri dönmesi için. Görüyorlardı ki krallarının, ünvanlar, şerefler dışında, öteki yurttaşlardan ayrı bir yanları yoktu. Oysa Lykurgos'ta doğuştan bir yönetme yetisi vardı, insanların kafasını etkilemesini, yüreklerini kendine çekmesini de biliyordu. Krallar da, onun varlığı halkın kendilerine karşı saygısız davranışlarını dizginler umuduyla, dönmesine karşı değillerdi.

Yurduna dönüp de, herkesin kendisine iyi gözle baktığını görünce, Lykurgos hemen düzeni toptan değiştirecek bir anayasa hazırlama işine girişti. Yepyeni bir rejim kurma gereğine inanıyordu: Türlü hastalıklara tutulmuş bozuk bir bedenin durumunu toptan değiştirip, kötü sıvıları dışarı atacak sert ilâçlar, müshiller gibi.

Bu tasarıyı kafasına koyup önce Delphoi'ye[13] gitti: Tanrıya kurban kesip kâhine danıştı. Kâhinden aldığı ünlü karşılıkta, Pythia kendisini tanrıların dostu, hattâ insandan çok tanrı sayıyordu. İyi yasalar isteğine karşı da Pythia, tanrının ona yardım edeceğini ve koyacağı anayasanın bütün anayasalardan çok daha iyi

olacağını söylüyordu. Bu kehanetlerle yüklenerek, en iyi yurttaşlarını kendi görüşlerine yatırdı ve kendisiyle iş birliği etmelerini sağladı. Önce dostlarıyla gizlice konuştu, sonra, düşünceleri yakınlarının yakınlarına yayılıp daha büyük sayıda insanları sardı ve hepsini bir eylem amacında birleştirdi.

Elverişli zaman gelince, bunların en önemlileri arasından otuzunu bir sabah gün doğarken kentin meydanına silâhlı olarak yolladı, karşı koyacakların gözünü korkutmak için. Bu otuz kişiden en ünlü yirmisinin adlarını Hermippos[14] yazıp saklamıştır. Lykurgos'un yaptıklarında en büyük payı olan ve yasalarının yerleşmesinde onu en iyi destekleyen Arthmiadas adlı biri olmuştur. Böylece başlayan karışıklığın ilk anlarında, kral Kharilaos, herşeyin kendine karşı tertiplendiğini sanarak korkuyor ve Khalkioikos tapınağına sığınıyor. Ama, sonra kendisine verilen sözlere, edilen yeminlere inanarak tapınaktan çıkıyor ve kendisi de devrime katılıyor. Zaten uysal yaradılışlı bir insanmış. Şunu anlatırlar onun için: Kral Arkhelaos, onunla tahtı paylaşan genç kral Kharilaos'u övenlere: «Kharilaos nasıl iyi adam olabilir ki, kötüler bile korkmuyor ondan» demiş.

İLK KURUMLAR: SENATO VE EPHOROS'LUK

Lykurgos'un getirdiği bir çok yenilikler arasında ilk ve en önemli olanı Senato kurumudur. Platon'un

dediği gibi bu kurum, krallarının ur gibi şişmiş gücü karşısına, en önemli kararlarda eşit bir söz hakkı getirerek, devletin güvenliğini ve yöneticilerin dizginlenmesini sağlamıştır. Yöneticiler hep bir o yana bir bu yana yalpalıyordu: Bir, kralları tutup zorbalığa, bir halkı tutup demokrasiye (halkın baskısına) kayıyorlardı. Bu iki yalpa arasına konan Senato bir çeşit safra, bir karşı-ağırlık olarak yönetimi dengeliyor, güven, düzen ve süreklilik sağlıyordu ona. Çünkü, Senato'yu kuran yirmi sekiz kişi, demokrasiye dur demek gerekince kralları tutuyorlar, ve zorbalığı önlemek gerekince de halktan yana oluyorlardı. Aristoteles'e göre bu senatörlerin sayısı yirmi sekizdi. Çünkü Lykurgos'u destekleyen ilk otuz kişiden ikisi korkup sıvışmışlardı. Ama Sphairos[15], için başından beri görüşmelere yalnız yirmi sekiz kişinin katıldığını söyler. Bu sayı, belki de, dörtle yedinin çarpımından doğduğu ve altıdan sonra bölüntülerinin toplamına eşit bir tam sayı olduğu için seçilmişti. Bana sorarsanız, Lykurgos bu sayıda durmuştur. Çünkü, yirmi sekiz yaşlıya iki kral da katılınca Senato'nun sayısı otuz oluyordu.

6.

Lykurgos bu kurula o kadar önem veriyordu ki, Delphoi'den bununla ilgili *rhetra*[16] denen bir kehanet de getirmişti. Çok eski ve alışılmamış bir dili olan bu kehanetin metni şudur: «Zeus Skyllanios ve Athena Skyllania'ya bir tapınak yaptır, bölükleri böl, kümeleri

kümelendir, iki başbuğ ile birlikte otuz kişilik bir senato kur, sonra *apella'yı* mevsimden mevsime Babyka ile Knakion arasında topla. Böylece danış ve dağıt, ama halkın itiraz ve karar hakkı olsun.»

Bu metinde bölükleri böl, kümeleri kümelendir deyimlerinin anlamı, yuttaşlar topluluğunu *phylai* ve *obai* diye adlandırdığı iki sınıfa ayırmaktı. Başbuğlar da krallardı. *Apella*'yı toplamaksa, yurttaşları toplantıya çağırmaktı, çünkü Lykurgos kurduğu düzenin kaynağını ve nedenini Lakonia'da *Apellon* denen tanrı Apollon'a bağlıyordu.

Babyka ve Knakion'a şimdi... ve Oinous deniyor. Aristoteles'e bakılırsa, Knakion bir ırmağın, Babyka da bir köprünün adıdır. Toplantı bu ikisi arasında olurdu. Burada revak (kemeraltı) ve yapı olarak hiçbir şey yoktu. Çünkü, Lykurgos'a göre, görüşmelerin iyi olması için yapı hiç de yararlı değildir, tersine zararlı olabilir. Çünkü, toplantıya gelenlerin gözleri heykellere, resimlere, tiyatro sahnelerinin süslerine takılıp, görüşülenlerle ilgisiz düşüncelere dalarlar.

Yurttaşlar kalabalığı böylece bir araya gelince, senatörler ve krallardan başka kimsenin bir önerge vermeğe hakkı yoktu. Halk bu önergelere evet ya da hayır derdi. Ama, sonraları halk, önergeleri, ekleme ya da çıkarmalar yaparak bozmaya kalkınca, kral Polydoros ve kral Theopompos *rhetra*'ya şu maddeyi eklediler: «Halk yanlış bir karar alacak olursa, senatörler ve krallar toplantıyı dağıtırlar»: yani, kararı onaylamayıp çekilirler ve devletin yararına olan bir önergeyi değiştirip bozmak istiyen halkı gerisin geri gönderirler.

Senatörler ve krallar bu yeni maddenin Apollon'un buyruğu ile *rhetra*'ya eklendiğini halka anlatmaya çalıştılar, Tyrtaios'un[17] şu dizelerde yaptığı gibi:

Apollon Phoibos'un konuştuğu Pytho'dan[18]
Şu tanrı dizeleri, şu yanılmaz kehanet geldi:
Söz önce tanrıların sevgilisi krallarındır,
Ki bütün kayguları güzelim Isparta içindir
Sonra yaşlı senatörler, sonra halk konuşacak
Haklı yasalara uyması gereken halk.

7.

Lykurgos devlet yönetimini böylece dengelemişti. Ama, yönetimin güçlü ve zorbaca bir oligarşiye döküldüğünü ve Platon'un dediği gibi öyle aşırı bir taşkınlığa vardığını görünce, onu dizginlemek zorunluğunu duydular ve Ephoros'lar[19] kurumunu yarattılar. Bunların ilkleri olan Elatos ve arkadaşlarını, Lykurgos'tan yüz otuz yıl kadar sonra, kral Theopompos seçmiştir. Anlattıklarına göre, bu kralın karısı, kendisine bunu yapmakla krallığı çocuklarına, aldığından daha küçülmüş olarak bırakacaksın diye sitem edince, «Hayır, demiş, bırakacağım krallık daha uzun ömürlü olacağı için daha büyük olacak». Gerçekten de krallık aşırılıktan vaz geçince, kıskançlık konusu olmaktan kurtuldu. Mesenia ve Argos[20] krallarının başlarına gelenlere uğramadı. Onlar halk yararına güçlerinin sertliğini azaltmaya yanaşmadıkları için türlü kargaşalıklara yol açmışlardı.

Halklarla krallar arasındaki anlaşmazlıklara ve Lakedemonia'lıların komşuları ve yakınları olan Messenia'lılarla Argos'luların yönetim bozukluklarına bakılınca, Lykurgos'un bilgeliği ve öngörüsü daha iyi anlaşılıyor. Messenia'lılarla Argos'lular önceleri onlarla eşittiler, hattâ toprak bakımından payları daha üstündü. Ama, mutlulukları uzun sürmedi, kralların güçlerini kötüye kullanmaları ve halkın baş kaldırmaları, kurulu düzeni derinden sarstı. Bu da gösterdi ki, devlet işlerini bu kadar iyi yönetmesini ve dengelemesini bilen bir yasacısı olmak Isparta için Tanrının bir lûtfu ve büyük bir mutluluktu. Ama bu konuya yine döneceğim.

İKİNCİ KURUMLAR: TOPRAKLARIN PAYLAŞTIRILMASI VE PARA :

8.

Lykurgos'un giriştiği ikinci ve en cüretli reform, toprakların yeniden paylaştırılmasıdır. Mal mülk eşitsizliği o hale gelmişti ki, şehir topraksız, varlıksız insanlarla doluydu ve bütün servet küçük bir azınlığın elinde toplanmıştı. Lykurgos, Isparta'dan hayasızlığı, kıskançlığı, cimriliği, gösterişi ve bunlardan daha köklü ve daha yıkıcı olan toplum hastalıklarını, yani zenginliği ve yoksulluğu söküp atmak için, bütün memleketin orta malı olması, toprakların yeniden bölüşülmesi gereğine yurttaşlarını inandırdı. Herkes geçim bakı-

mından eşit olacak, kimsenin erdemden başka üstünlüğü olmayacaktı. Çünkü, aslında insanlar arasında ayrılık ve eşitsizlik yoktu. Ayrılık ve eşitsizlik olsa olsa, kötü davranışlarla iyi davranışlar arasında olabilirdi. Söylediklerini gerçekleştirerek, Isparta şehrine bağlı toprakları dokuzbin parçaya bölüp Ispartalılara dağıttı, Lakonia'yı da ora halkı için otuzbin parçaya böldü. Kimine göre, Lykurgos Isparta için sadece altıbin pay-ayrımı yapmıştır, Polydoros buna sonradan otuzbin daha eklemiştir. Kimine göreyse, dokuzbin payın yarısını Polydoros öbür yarısını da Lykurgos sağlamıştır. sağlamıştır.

Her toprak payının, yılda, erkek başına yetmiş, kadın başına da oniki medimnos[21] luk arpa buğday ve sebze sağlayacağı hesaplanmıştı.

Lykurgos'a göre, herkes bu kadar yiyecekle gücünü, sağlığını besliyecek ve daha fazlasına kimsenin ihtiyacı olmıyacaktı. Sonradan, bir yolculuktan dönüşünde Lykurgos, hasat zamanı, sıra sıra dizilmiş eşit ekin yığınlarını görmüş ve gülümsiyerek yanındakilere, bütün Lakonia'nın binlerce kardeş arasında bölüşülmüş bir çiftliğe benzediğini söylemiş.

9.

Bundan sonra Lykurgos yurttaşları arasındaki eşitsizlik ve ayrılıkları büsbütün ortadan kaldırmak için taşınır malları da bölmeye girişiyor. Ama, kimsenin elindekini doğrudan doğruya vermeye katlanmadığını

görünce, dolambaçlı bir yola sapıyor, başkalarından daha fazla mal edinme isteğini körletme çarelerine başvuruyor. Önce, altın ve gümüş parayı ortadan kaldırıyor. Onların yerine, yalnız demir para kullanılacaktı. Üstelik bu paranın değeri az, ağırlığı çok ve tuttuğu yer büyük olacaktı. O kadar ki, bin drahmilik[22] bir parayı taşımak için bir öküz arabası, evde saklamak için de koca bir oda gerekecekti. Bu para kullanılmaya başlayınca, Lakedemonia'da türlü haksızlıklar ortadan kalkacaktı. Bu saklanmaz, elde etmeğe değmez, parçalanınca da hiç bir işe yaramaz maden için kim artık haksızlık eder, rüşvet alır, eşkiyalığa, dolandırıcılığa kalkardı? Çünkü, Lykurgos ayrıca şunu istemişti: Demir ateşte kızdırıldıktan sonra sirkeye sokulup soğutulacak ve böylece kolay kırılıp zor işleneceği için hiçbir değeri kalmıyacaktı.

Bundan sonra Lykurgos, Isparta'nın öz malı saymayarak yararsız ve gereksiz sanatları yasak etti. Zaten yasak etmese de bir çokları kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Çünkü kullanılan para sanat eşyasının alım satımını engelliyordu.

Ayrıca, demir para öteki grek ülkelerine götürülür gibi değildi. Kimse ciddiye almıyordu bu parayı. Bu yüzden de Ispartalılar yabancılardan hiçbir şey satın alamıyorlardı. Limanlara ticaret gemileri girmiyordu. Lakonia'ya ne söz ustaları geliyordu artık, ne şarlatan kâhinler, ne muhabbet tellâlları, ne de altın gümüş mücevher ustaları. Çünkü, alış verişi sağlıyacak para yoktu. Böylelikle süsü yaratan ve besliyen kaynak kuruyunca, kendisi de yavaş yavaş ortadan kalktı. Bol pa-

rası olanların başkalarından üstünlüğü yoktu. Çünkü, piyasaya sürülemiyen bu zenginlikler hiçbir işe yaramadan ev köşelerinde kalıyordu. Buna karşılık, yatak, iskemle gibi orta malı ve yararlı eşya Isparta'da çok işleniyordu. Kritias'ın[23] dediğine göre, seferde askerlerin kullanılığı *Koton* adı verilen su kapları ünlüydü. Bu kapların üstündeki sır, askerlerin içmek zorunda olup da tiksineceği suyun bulanıklığını göstermiyordu. Ayrıca kenarlarının içeriye doğru kıvrık olması çamurun içeride kalmasını ve ağza gelen suyun daha temiz olmasını sağlıyordu. Bu türlü eşya yapmakta üstünlüklerini Ispartalılar Lykurgos'a borçluydular. Çünkü, yararsız süs eşyası yapmaz olan işçiler, bütün ustalıklarını yaşamak için gerekli eşyayı geliştirmekte kullandılar.

ÜÇÜNCÜ KURUMLAR:
ORTAK SOFRALAR

10.

Lüks ve zenginlik düşkünlüğünü büsbütün söküp atmak amacıyla Lykurgos üçüncü ve en güzel reformunu, ortak sofralar kurma yeniliğini getirdi. Yurttaşlar, bir araya gelerek bir yasanın öngördüğü ölçüde, aynı ekmek ve aynı yemeği yemek zorunda idiler. Artık evlerinde gösterişli sofralar önünde rahat döşeklere uzanıp yemek yemek yasaktı. Eskiden türlü aşçıların ha-

zırladıkları yemekleri hayvan açgözlülüğüyle yiyenler, kendi köşelerinde şişmanlar, ruhlarını da bedenlerini de berbat ederlerdi. Çünkü, her dilediklerini öylesine tıkabasa yerler ki, hastalar gibi uzun uzun uyumak, sıcak sularda yıkanmak, dinlenmek, tanrının günü sağlıkları ile uğraşmak zorunda kalırdı.

Bundan kurtulmak önemli bir sonuçtu. Daha önemli bir sonuç da, zenginlik düşkünlüğünü önlemesi ve Theophrastos'un[24] dediği gibi, yemeklerin ortaklığı ve sadeliği ile zenginliğin yoksullaştırılması oldu. Çünkü, donanmış sofraların gösterişine yer kalmıyordu. Zengin yoksulla birlikte yemeğe geldiği için, artık ne zenginliğin tadını çıkarabiliyor, ne de gösteriş yapmakta kullanabiliyordu onu. Böylece Isparta gün ışığı altındaki tek şehir idi ki, orada, zenginlik tanrısı Plutos, bir yaygın deyime göre, kör, bir resim gibi cansız ve kımıltısızdı. Evinde gizlice yemek ve ortak yemeklere tok gelmek yoktu. Herkesle birlikte yiyip içmiyenler kimsenin gözünden kaçamaz, oburlukları, ortak yemekleri küçümsiyen halleri yüzlerine vurulurdu.

11.

Lykurgos'a karşı zenginleri en fazla ayaklandıran kurum bu olmuş, derler. Hep birleşip Lykurgos'u yuhalamaya gelmişler, hattâ taşlarla üstüne saldırmışlar. O kadar ki, Lykurgos toplantı meydanından kaçıp kendini bir tapınağa dar atmış. O sırada ardından gelenler arasında, aslında kötü yaradılışlı olmayan, ama kaba ve

hoyrat bir delikanlı, Alkandros yetişmiş ona. Lykurgos yüzünü döner dönmez, sopasını indirip bir gözünü çıkarmış yasacının. Lykurgos duyduğu acıyı içine çekerek, yurttaşlarına dönmüş, onlara kanlı yüzünü ve çıkan gözünü göstermiş. Bunu görünce hepsi utanıp vahlanmışlar, Alkandros'u ona teslim etmişler, pişmanlık duyduklarını belirterek evine kadar götürmüşler onu. Lykurgos teşekkür edip uğurlamış onları ve Alkandros'u alıkoymuş. Onu evine almış, hiç dokunmamış, kötü söz etmemiş ona, yalnız, her zamanki hizmetçilerine yol verip onun kendisine hizmet etmesini istemiş. Soylu bir yüreği olan delikanlı, hiç ses çıkarmadan Lykurgos'un buyruklarını yerine getiriyormuş. Hep yanında kalıp hayatını paylaşınca, onun büyüklüğünü, iyiliğini, tokgözlülüğünü, yorulmak bilmez çalışkanlığını yakından görmüş ve duyguları öylesine değişmiş ki, arkadaşlarına, Lykurgos'un kendini beğenmiş bir adam olmak şöyle dursun, kimsenin başkalarına ondan daha tatlı, daha iyi davranmıyacağını söylemiş. Alkandros'un gördüğü ceza bu olmuş, kaba ve hoyrat bir delikanlı iken, uslu akıllı bir yurttaş olmuş. Bu olayın bir anıtı olarak Lykurgos, kendisinin *Optilletis* (gözleri koruyan) dediği Athena'ya bir tapınak yaptırmış. Bu memleketin Dor'ları göze *optillos* derlermiş. Ama, bazı yazarlar, örneğin Lakedemonia devleti üstüne bir eser yazmış olan Dioskorides, derler ki, Lykurgos sopayı yemiş ama, gözünü yitirmemiş ve kör olmaktan kurtulduğu için, tanrıçaya bu tapınağı yaptırmış. Bu olaydan sonra da, Ispartalılar meydan toplantılarında sopa taşımaz olmuşlar.

12.

Ortak yemeklere Giritliler *andreia,* Lakedemonia'lılarsa *phiditia* derlerdi; ya *d* yerine *l* koyup-phiditia yerine philitia okunursa-dostluğu ve sevgiyi besledikleri için, ya da-*pheido* sözüne bağlanırsa-tokgözlülüğe ve tutumluluğa alıştırdıkları için. Ama kimilerinin ileri sürdüğü gibi, yaşama düzeni ve beslenme anlamına gelen *editia* sözüne bir *ph* eklenmiş de olabilir.[25]

Ortak yemekler onbeş kişilik sofralarda yenirdi. Bu rakkam bir eksik ya da bir fazla olabiliyordu. Sofradakilerin her biri ayda bir ölçek tahıl, sekiz testi şarap, beş okka peynir, iki buçuk okka incir, et ve balık satın almak için de birkaç para getirmek zorundaydılar.[26] Bunun dışında içlerinden biri kurban kesti mi, ya da bir hayvan avladı mı, ilk parçalarını ortak sofraya gönderirdi. Çünkü kurban ya da avdan sonra evinde yemek yiyebilirdi. Bunun dışında herkesin ortak sofrada bulunması gerekti. Ortak sofrada yemek alışkanlığı uzun süre hiç değişmeden kaldı. O kadar ki, kral Agis,[27] Atinalıları yendiği bir seferden dönüşünde, yemeğini karısıyla başbaşa yemek için, payının evine gönderilmesini isteyince polemarkhos'lar buna razı olmamışlar. Kral içerleyip ertesi gün zafer için sunacağı kurbanı kesmeyince de ceza vermişler kendisine.

Çocuklar da bu sofrada yer alıyordu. Onlar için bir tokgözlülük okulu oluyordu bu yemekler. Burada devletin yönetimi ile ilgili konuşmalar dinliyor ve özgür düşünceli birer insan olarak yetişiyorlardı. Onlar

da şaka etmeye ve zevksizliğe kaçmadan alay etmeye, küsmeden alaya katlanmaya alışıyorlardı. Çünkü Lakedemonia'lılar için alaya katlanmak özel bir değerdi. Şakaya katlanmayan olursa, şakanın kesilmesini rica eder ve şaka hemen kesilirdi.

Sofraya ilk gelenlere, sofranın en yaşlısı kapıyı gösterir ve şöyle derdi: «Burada söylenenler şurdan dışarı çıkmaz.»

Bir sofraya katılmak istiyenlerin alınması şöyle olurdu: Sofra arkadaşlarının her biri ekmeğin içini avucunda yuvarlayıp, bir hizmetçinin başının üstünde taşıdığı bir kupaya hiçbir söz etmeden, kendi oyu olarak atardı. Adayı kabul eden, bu yuvarlağı olduğu gibi bırakır, kabul etmeyense, parmakları arasında ezip yam yassı ederdi. Böylece, yassılaşan ekmek, ortası delik mangıra benzerdi. Atılan oylar arasında bir tek böylesi bulundu mu, aday kabul edilmezdi. Çünkü, toplulukta herkesin birbirinden hoşlanması isteniyordu. Ortak sofraya böylece alınmayan adaya, *Kaddikhos* kurbanı denirdi, çünkü, oyların atıldığı kupanın adı *Kaddikhos* idi.

En sevilen yemek fakir çorbasıydı. Yaşlılar et paylarını gençlere bırakıp çorba ile yetinirlerdi. Anlattıklarına göre, Pontos krallarından biri, bu Isparta çorbasından yemek için Lakonia'lı bir aşçı satın almış. Ama çorbayı tadınca, hiç beğenmemiş. Bunun üzerine aşçı: «Efendimiz, demiş, Eurotas[28] ırmağında bir güzel yıkanıp temizlenmeden bu çorbanın tadına varılamaz.»

Sofra ortakları, hiçbir şeyi fazla kaçırmadan içip

yedikten sonra karanlıkta yatmaya giderlerdi. Çünkü, ne eve dönerken, ne de başka bir yere giderken, ışık kullanmazlardı. Karanlıkta sakınıp korkmadan yürümeye kendilerini alıştırmaları gerekti. İşte, ortak sofraların düzeni buydu.

ÜÇ RHETRA:

13.

Lykurgos yasalarının hiçbirini yazıya döktürmedi; *rhetra* denen buyruklarından birinde bunu bildirmiştir. Lykurgos şuna inanıyordu ki, kentin mutluluğu ve erdemin uygulanması için gerekli olan en önemli, en vazgeçilmez yöntemlerin kökleşip sarsılmaz hale gelmesi, bunların yurttaşlara verilen eğitim yoluyla törelere işlemesine bağlıdır; zor kullanarak elde edilen sonuç bundan sağlam olmaz. Çünkü, yasacının kurduğu düzeni herkese aşılıyan eğitim yoluyla, gençler her şeyi bilinçli bir istekle yapacaklardır. Yalnız malı mülkü ilgilendiren ve gereğinde bir o yana bir bu yana çekiştirilebilecek olan daha az önemli yönetmeliklere gelince, bunları yazılı kalıplara, değişmez kurallara bağlamaktansa, yetkili kişilerin eklemelerine, çıkarmalarına açık kapı bırakmak daha doğru olurdu. Böylece, Lykurgos yasalar için bütün yaptıklarını eğitime bağlıyordu. Buyruklarından biri, dediğim gibi, yasaların yazılı olmamasıydı.

Lykurgos'un bir başka buyruğu lüksü yasaklıyor ve her evin tavanının yapılmasında baltadan, kapıların yapılmasında da testereden başka hiçbir aracın kullanılmamasını istiyordu. Aynı düşünceyi Epaminondas sonradan kendi sofrası için dile getirmiş derler; «Benim soframdaki yemek hiçbir ihanete yol açmaz» demiş. Lykurgos da, ondan önce, böyle bir evin hiçbir gösterişe, masrafa kapı açmıyacağını düşünmüş, Gerçekten de, biraz beğenisi ve sağduyusu olan hiç kimse sade ve kaba bir eve gümüş ayaklı yataklar, erguvan rengi yorganlar, altın kâseler ve dolayısiyle daha bir sürü süsler sokmak istemez. Herşeyin uyumlu olması için yatağın eve, yorganın yatağa, evdeki her eşyanın da onlara göre olması gerekir. Böyle bir eve alışmış olan Leotykhidas[29] Korintos'ta yemek yerken, odanın süslemeli gösterişli tavanına bakmış, bakmış da ev sahibine: «Sizin memlekette ağaçlar dört köşeli mi büyür?» diye sormuş.

Lykurgos'un üçüncü bir *rhetra*'sından da sözederler: Bu da aynı düşmanla bir kaç kez savaşmayı yasaklar, kendilerini savunmaya alıştırıp savaşçı olmalarını önlemek için. İşte kral Agesilaos'a sonradan, bundan ötürü çatılmıştı. Bu kral Boiotia'ya karşı sık sık giriştiği saldırı ve seferlerle Thebai'lileri Lakademonia'lılara kafa tutar hale getirmişti. Onun için Antalkidas[30] onu yaralı görünce: «Bu yara, demiş, verdiğin dersin güzel bir karşılığıdır; onların istemediği, beceremediği savaşı sen öğrettin onlara.»

İşte, Lykurgos'un *rhetra* dediği buyruklar bun-

lardır; tanrıdan kehanet yoluyla gelmiş sayılmasını istiyordu bunların.

KIZLARIN EĞİTİMİ VE EVLENME

14.

Lykurgos gençlerin eğitimini yasacının en önemli ve güzel işi saydığı için, evlenmeleri ve doğumları ele alarak erkenden başlıyor bu işe. Aristoteles yanlış olarak ileri sürer ki, kadınları uslandırmaya girişen Lykurgos bu işten vazgeçmiş, çünkü, kocaları sık sık savaşa gittiği, evin yönetimini ister istemez kadınlara bıraktığı, bu yüzden de kadınlara gereğinden fazla saygı gösterip «kadın efendi» dedikleri için fazla yüz bulmuş ve erkekleri avuçlarına almış olan kadınları kolay kolay yumuşatamamış. Oysa Lykurgos, tam tersine, eğitim işinde kadınlar üstünde ne kadar mümkünse o kadar duruyor. Onun buyruğuyla genç kızlar koşu, disk ve ok atma idmanları yapıyorlar. İstiyor ki Lykurgos, erkeğin tohumu sağlam bedenlere kök salıp filizlensin ve kadınlar doğum sancılarına katlanacak, onları rahatlıkla yenecek kadar güçlü olsunlar. Ev içine kapalı ve fazla kadınca bir eğitimin yumuşaklığından kaçarak, genç kızları da delikanlılar gibi geçit törenlerine çıplak olarak katılmaya ve bazı din törenlerinde erkeklerin gözü önünde dans edip türkü söylemeye alıştırıyordu.

Zaman zaman kızlar yanlışlık yapan delikanlılara alaylı lâflar atıyor, yada başarı gösterenleri türkülerinde övüyorlardı. Böylece onları şan şeref kazanmaya, erdemli olmakta yarışmaya kışkırtıyorlardı. Çünkü yiğitliği övülen ve kızlar arasında ün salan delikanlının göğsü kabarıyor;küçük düşürücü alaylardan duydukları acıysa delikanlılar arasında en sert azarlardan daha etkili oluyordu; çünkü, krallar ve senatörlerle birlikte bütün halk bu gösterilerde biraraya geliyordu. Kızların çıplaklığı hiç de edebe aykırı olmuyordu Çünkü, yüz kızartıcı hiçbir uygunsuzluğa yer yoktu. Çıplaklık onları sadeliğe alıştırıyor, güçlü bir beden göstermeye zorluyor, değer ve şereften yana erkeklerden aşağı kalmadıkları düşüncesi soylu bir dişilik gururu duyuruyordu onlara. Bundan ötürü de, Leonidas'ın[31] karısı Gorgo için anlattıkları gibi konuşuyor, yada düşünüyorlardı. Gorgo'ya bir kadın, herhalde yabancı bir kadın: «Siz Isparta kadınları erkeklere komut veren tek kadınlarsınız» demiş. Gorgo da demiş ki: «Biz erkek adamlar doğuran tek kadınlarız da ondan.»

15.

Bu geçit törenleri, bu çıplaklık ve genç kızların delikanlılar önünde güreşmeleri evlenmeye kışkırtmanın da bir yoluydu: Sevgi, Platon'un dediği gibi, delikanlıları geometrinin zorlayıcı gücünden çok başka bir güçle çekiyordu kendine. Lykurgos, ayrıca, bekârlığa kötü gözle bakılmasını da sağlamıştı. Bekârlar,

gymnopedia denen çıplak gösterileri seyretmeye gelemiyorlardı ve kışın yöneticiler bekârları kentin meydanında çıplak olarak zorla dolaştırıyorlardı. Meydanı dolaşırken de onlara karşı yakılmış, yasalara uymadıkları için haklı olarak cezalandırıldıklarını belirten bir türküyü söylemek zorunda idiler. Üstelik, bekârlar gençlerin ağabeylerine gösterdikleri saygıdan da yoksun bırakılmışlardı. Onun için bir delikanlının, ünlü bir komutan olan Derkyllidas'a bir gün şu sözü söylemesini kimse ayıplamamış: Komutan yaklaşırken ayağa kalkıp ona yer vermeyen delikanlı şöyle demiş ona: «Bir gün bana yerini verecek oğlun yok senin.»

Isparta'da herkes kız kaçırarak evleniyordu. Kız erkekten çok küçük,yada çok genç olmıyacak, ergin ve en güçlü çağında bulunacaktı. Kaçırılan kız *nympheutria* denen bir kadına veriliyordu. Bu kadın kızın saçlarını kesiyor ve onu erkek gibi giydirip, ışıksız bir yerde tek başına, bir ot mindere yatırıyordu. Güveyi ne sarhoş, ne de sofra keyifleriyle hantallaşmış olurdu. Her zamanki tokgözlülüğüyle ortak sofrada akşam yemeğini yeyip gelir, içeri girer, gelinin kuşağını çözer ve onu kollarıyla kaldırıp yatağa götürürdü. Gelinde oldukça kısa bir zaman kaldıktan sonra edebiyle kalkar gider her zamanki gibi öteki gençlerin yanında uyurdu. Sonraki günler de böyle yapardı hep: Gündüzü geceyi arkadaşlarıyla geçirir, karısının yanına çekinip kaçınarak uğrardı yalnız. Evden biri görecek olsa yüzü kızarırdı. Karısı da, türlü kurnazlıklarla görünmeden buluşmak fırsatları aramakta yardım ederdi ona. Bu

saklambaç oyunu uzun zaman sürer giderdi böyle. O kadar ki, kimi kocalar karılarının yüzünü gün ışığında görmeden bir kaç çocuk babası olurlardı. Bu buluşma zorluğu onları aşırılığa, ölçüsüzlüğe düşmekten korur, bedenleri yaratıcılığını yitirmez, sevgileri her gün yenileşirdi. Engelsiz buluşma özgürlüğünün getirdiği doygunluğa, bıkkınlığa düşmezlerdi. Hep birbirlerine doymadan ayrıldıkları için istekleri, sevgileri daha uzun sürerdi.

Evlenmelere böylesi bir utangaçlık ve çeki düzen getiren Lykurgos karı-koca arasındaki kıskançlığı, bu gereksiz ve erkekliğe hiç de yakışmayan duyguyu körletmeye de çalıştı ayrıca. Evlenmelerin taşkınlığa, kavga döğüşe yol açmasını yasaklamış ve kendini bilen değerli erkeklerin ortak çocukları olmasına izin vermişti. Evlenmeyi kapalı ve hiç paylaşmaya gelmez bir kurum sayıp bu yüzden öcalmaya, adam öldürmeye, savaşmaya kalkanlarla alay ediyordu. Yaşlı bir koca genç karısının yatağına, sevdiği, saydığı soylu bir gencin girmesine izin verebiliyor ve bu birleşmeden doğan temiz kanlı çocuğu öz evlâdı sayabiliyordu. Değerli bir erkek, başka bir erkekle evli doğurgan ve akıllı bir kadına gönül verirse, kocasından izin alıp bu gerekli tarlaya tohum atabiliyor, sağlâm kanlı, sağlâm soylu çocuklar türetebiliyordu.

Hem Lykurgos'a göre çocuklar babalarının değil, yurdun çocuklarıydılar; onun için de çocukların rasgele insanların değil, en iyilerinin çocukları olmasını istiyordu. Ona göre, bu konuda eski yasacıların koydukları yasaklar budalalık, körlük örnekleriydi. Bu adam-

lar, diyordu, kısraklarını, kancıklarını başkalarından hatır için ya da para ile kiraladıkları cins erkeklerle çiftleştirirler de karılarını kilit altında saklarlar. Kafasız, yaşlı yada hasta bile olsalar, karılarının yalnız kendilerinden çocuk peydahlamasını isterler. Sanki bozuk bir kandan gelme kusurlu çocuklar yetiştirmekten ilk zarar görecek, sağlâm kandan gelme çocukların değerindense yararlanacak olan kendileri değilmiş gibi.

Lykurgos'un doğa yasalarına ve devletin yararına uygun olarak koyduğu bu yeni töreler, kadınların sonradan düşecekleri uygunsuz hafifliklerden o kadar uzaktı ki, Ispartalılar karı-kocanın birbirini aldatmasının mümkün olacağına bile inanmazlarmış. Bu konuda çok eskiden yaşamış Geradas adında bir Ispartalının söylediklerini anlatırlar. Bir yabancı Isparta'da birbirini aldatan karı-kocalara ne ceza verildiğini sorunca Geradas; «Yabancı, demiş, Isparta'da birbirini aldatan karı-koca yoktur», «Ya olursa?» demiş yabancı. Bunun üzerine demiş ki Geradas: «Bu suçu işleyenden bir boğanın fiyatı kadar para cezası alınır, ama öyle büyük bir boğa olacak ki bu Taygetos[32] dağının tepesinden eğilip Eurotas'tan su içebilecek.» Yabancı şaşırmış: «O kadar büyük boğa olur mu hiç!» deyince, Geradas da: «Isparta'da birbirini aldatan karı-koca olur mu hiç?» demiş.

İşte bunlar anlatılır Isparta'da evlilik üstüne.

ERKEK ÇOCUK VE DELİKANLILARIN EĞİTİMİ

16.

Bir çocuğu olan baba onu büyütmekte serbest değildi. Onu alıp Leskhe adı verilen bir yere götürürdü. Burada topluluğun en yaşlıları bulunurdu. Onlar yeni doğan çocuğu yoklar, kusursuz ve gürbüz bulurlarsa büyütülmesini emreder ve dokuz toprak payından birini ona ayırırlardı. Ama çocuk bozuk doğuşlu ve biçimsizse Apothetas denen bir yere yollarlardı onu, Taygetos dağının bir uçurumuna. Doğuştan çürük ve cılız olan çocuğun yaşamamasını kendisi için de, devlet için de daha hayırlı görürlerdi. Bu düşünceyledir ki, kadınlar doğan çocukları su ile değil, şarapla yıkarlardı, sağlâm olup olmadıkları belli olsun diye. Gerçekten de saralı, hastalıklı olanlar saf şarabın etkisiyle kıvranıp ölür, sağlâm olanlarsa bundan yararlanır, daha gürbüz olurlarmış. Sütnineler de çocuk büyütmede usta olurlarmış. Bebekleri bezlerle sarıp sarmalamaz, bütün bedenlerini apaçık, ellerini kollarını serbest bırakırlarmış. Yiyecekten yana şunu bunu seçmemeye, nazlanmamaya, karanlıktan, yalnızlıktan korkmamaya, aşağılık mızmızlardan, ağlayıp bağırmalardan kaçınmaya alıştırırlarmış onları. Onun içindir ki, yabancılardan Ispartalı sütnineler tutanlar olurmuş. Nitekim, Atinalı Alkibiades'in[33] sütninesi Amykla Ispartalıymış. Ama

Perikles, Platon'un dediğine göre, başka kölelerden hiçbir ayrılığı olmayan Zopyros'a eğittirmiş Alkibiades'i. Oysa Lykurgos hiçbir Ispartalı çocuğu satın alınmış, yada ücretli hizmetçiler elinde bırakmıyordu. Kimseyi de oğlunu dilediği gibi yetiştirip yönetmekte serbest bırakmıyordu. Yedi yaşına basan çocuklara kendisi elkoyuyor, onları kümelere *(agelai)* ayırıp ortak yaşamaya ve yemeye, birlikte eğlenip çalışmaya alıştırıyordu. Her kümenin başına, aralarından en akıllı ve kavgada en azılı olanını koyuyordu. Çocuklar küme başından gözlerini ayırmıyor, buyruklarını yerine getiriyor, verdiği cezalara ses çıkarmadan katlanıyorlardı, o kadar ki, eğitim söz dinlemeye alışma oluyordu. Ağabeyleri onların oyunlarını gözlüyor, her birinin huyunu iyice anlamak, savaşta gözüpek mi, çekingen mi olduğunu görmek için sık sık kavga etmelerine yol açıyorlardı. Onun dışında bütün öğrenim söz dinlemeye, yorgunluğa sabırla katlanmaya ve kavgada yenmeye alışmaktı. Onun için yaşları ilerledikçe idmanları çetinleşiyordu: Saçlarını dibinden kesiyorlar, yalınayak yürütüyor, çoğu oyunları, çırıl çıplak oynatıyorlardı onlara. Oniki yaşına geldiler mi, gömleksiz dolaşırlardı. Bütün yıl içinde kendilerine sadece bir pelerin verilirdi. Hep kirli pasaklı olurlardı. Çünkü, yıkanmaz, koku sürünmezlerdi. Bu zevki yılın ancak belli birkaç gününde tadabilirlerdi. Hep bir arada yatarlardı. Yattıkları yatakları da, Eurotas kıyısında yetişen ve bıçak kullanmadan elleriyle kopardıkları sazlardan kendileri yaparlardı. Kışın altlarına *lykophon* denilen otları koyarlardı. Sazlar arasına karışan bu ot sıcaklık verirmiş.

17.

Bu yaşa gelen ve iyi ün kazanmış olan gençler kendilerine ileri yaştan bir «seven» bulurlardı. Bunlar gençleri daha yakından gözler, gymnazyonlara gider, beden ve kafa yarışmalarını izlerlerdi. Sudan bir gözcülükle yetinmezler, kendilerini onların birer babası, koruyucusu ve yöneticisi sayarlardı. Hiçbir yerde hiçbir zaman bir gencin bir kusur işleyip de ağabeylerinden azar işitip ceza görmedikleri olmazdı. Ayrıca, değerli insanlar arasından *paidonomos*[34] adıyla biri seçilip başa getirilir ve her küme *eiren*[35] adıyla bir delikanlıyı kendi başına geçirir, bu delikanlı kümenin en akıllısı ve en yiğidi olurdu Çocukluk sınıfından çıkalı bir yıl olanlara *eiren* ve çocukların en yaşlısına da *melleiren* denirdi. Yirmi yaşında olan bu *eiren*, kendi kümesindeki çocuklara savaş talimlerinde kumanda eder ve ev içinde de onlara yemekleri hazırlattırırdı. Çocukların en güçlülerine odun, en küçüklerine de sebze taşıttırırdı. Bunları getirebilmek için çocukların kimi bahçelere hırsızlık etmeye gider, kimisi de sinsice ve büyük bir ustalıkla büyüklerin ortak sofralarına sokulurlardı. Hırsız yakalandı mı, beceriksizliği yada savsaklığından ötürü bir hayli sopa yerdi. Çocuklar bulabildikleri her yiyeceği aşırır ve böylece uyuyanlara ya da bekçilikte gevşek davrananlara ustaca baskın yapmaya alışırlardı. Suçüstü yakalanan dövülmekle kalmaz, aç da bırakılırdı. Zaten, gençler çok az yemek yerlerdi. Böylece yiyecek kıtlığına çare bulmak için gözüpek ve kurnaz olmak zorunda kalırlardı. Ama, açlığın ayrıca bedenin büyü-

mesini, boyca gelişmesini sağladığı da söylenir. Fazla yemek, canlıların özsüyünü durdurur, derinliğine ve genişliğine geriye teper; az yemekse, bedenin hafifliyerek rahatça ve serbestçe boy atmasını sağlar. Yiyecek azlığının güzelliğe de yardımı dokunur. Çünkü, hafif beden yapıları daha kıvrak, daha endamlı, şişman bedenlerse ağır ve hantal olur. Nitekim, kadınlar gebelikleri sırasında müshil alırlarsa, çocukları ufak tefek ama, güzel ve ince yapılı olur; sanki o zaman insanın hamuru hafifliği dolayısiyle biçim güzelliğine daha yatkın olurmuş. Bu sonuca nasıl varıldığının incelenmesini başkalarına bırakıyorum.

18.

Hırsızlık yapan çocuklar, yakalanmamaya öylesine önem verirlerdi ki, bir tilki yavrusu çalan bir çocuk, onu pelerininin altına saklamış, tilki yavrusu pençeleri ve dişleriyle karnını deşerken hiç renk vermemiş, acıya katlanıp ölmeyi yakalanmaya yeğ tutmuş. Bunun inanılmıyacak bir yanı yok. Çünkü, bugün bile Artemis Orthia[36] tapınağında delikanlıların kırbaç altında ölmeye katlandıkları görülmektedir.

Eiren yemekten sonra, uzandığı yerden, çocuklardan birinden türkü söylemesini ister; türkü bitince, bir başkasına «Şehrin en iyi adamı kimdir?», yada «Falancanın davranışına ne dersin?» gibi akıllıca karşılık istiyen sorular sorardı. Böylece, çocuklar erkenden güzel davranışları değerlendirmeye ve toplum hayatıyla il-

gilenmeye alışırlardı. Kimin iyi kimin kötü yurttaş olduğu sorusuna ne karşılık vereceğini bilmiyen çocuğa, gevşek ruhlu, onura erdeme kaygısız gözüyle bakılırdı. Karşılığın, nedenleri ile birlikte, az ve özlü verilmesi istenirdi. Eiren uygun karşılık vermiyenin başparmağını ısırarak cezalandırırdı onu. Bu cezalandırma, çok kez, yaşlıların ve yöneticilerin önünde olurdu. Böylece Eiren'in verdiği cezaların haklı ve gerekli olup olmadığını görürlerdi. Verdiği cezaya karışılmaz, ama çocuklar çekildikten sonra, verdiği ceza çok ağır yada çok hafif olan Eiren'den hesap sorulurdu.

«Seven»ler sevdikleri çocukların iyi yada kötü ününü paylaşırlardı: Anlattıklarına göre, çocuğun biri döğüşürken ağzından yakışıksız bir söz kaçırınca, yargıçlar çocuğu değil, «seven»i cezalandırırlarmış. Erkekler arasındaki bu sevişmeye o kadar iyi gözle bakılırdı ki, en dürüst kadınlar da genç kızlar arasından birer sevgili seçerlerdi. Ama sevişmelerde kıskançlığın yeri yoktu. Aynı çocukları sevenler birbirlerini de sever ve sevdiklerinin daha iyi yetişmesine birlikte çalışırlardı.

19.

Çocuklara kesin söz etmeleri öğretilir, bu sözün şaka ile karışık, kısa ve düşündürücü olması istenirdi. Paraya değerinden daha büyük bir ağırlık veren Lykurgos, sözü değerlendirmede bunun tam tersini, yaptı. Sade ve kısa bir söze zengin ve derin bir anlamın yük-

lenmesini istiyordu. Çocukların az ve öz konuşmaları, ustaca karşılık verebilmeleri için, uzun uzun susmasını bilmeleri gerekiyordu. Sevişmede aşırılığa gidenlerin tohumları nasıl çok kez kısır ve güçsüz olursa, konuşmada ölçüsüzlüğe kaçanların sözleri de boş ve anlamsız olur. Atinalılardan biri bir gün Lakonialıların kısa kılıçlarıyla alay etmiş. Tiyatrolarda hokkabazların bu kılıçları kolayca yuttuklarını söylemiş. Kral Agis de şu kısa karşılığı vermiş: «Ama biz onlarla düşmanlarımızın yüreğine ulaşıyoruz.» Bence de Lakonia üslubu ne kadar kısa da olsa, amacına ulaşıyor, dinleyicilerin kafasını sarıyor. Lykurgos'un kendisinin de, konuşmalarında kısa ve özdeyişli olduğunu, dillerde dolaşan bazı sözlerinden anlıyoruz. Şehirde demokratça bir yönetim kurmasını istiyen bir yurtaşa: «Sen demokrasiyi önce kendi evinde kur.» demiş. Bir başkası, tanrılara kesilen kurbanların niçin bu kadar küçük ve ucuz olmasını istediğini sorunca Lykurgos: «Tanrıları her zaman kutlıyabilmemiz için» diye karşılık vermiş. Şunu da anlatırlar; demiş ki Lykurgos: «Yurttaşların katılmasını yasaklamadığım tek tartışmalar kimsenin el kaldırmadığı tartışmalardır.» Buna benzer bazı sözlerini yurttaşlarına yazdığı mektuplardan öğreniyoruz. Sormuşlar ona: «Düşmanın yurdumuza girmesini nasıl önleyebiliriz?» diye. O da şöyle karşılık vermiş: «Yoksul kalarak ve birbirimizden daha üstün olmaya çalışmayarak.» Surlar üstüne sorulara da şöyle karşılık vermiş: «Bir şehrin duvarları tuğladan değil insandan yapıldı mı surları olmasa da olur.» Ama bu mektupları gerçekten yazmış mı, yazmamış mı, orası su götürür.

20.

Lakedemonialıların uzun konuşmaları sevmediklerini ünlü kişilerin şu sözlerinden biliyoruz. Kral Leonidas, sırası değilken önemli şeylerden söz eden birisine: «Yabancı, demiş, söylediklerin doğru, ama yersiz.» Lykurgos'un yeğeni Kharilaos'a amcasının niçin az yasa koyduğunu sormuşlar, o da: «Az konuşanların çok yasaya ihtiyacı yoktur» diye karşılık vermiş. Ortak sofraya kabul edilen sofist Hekataios'un konuşmasını yerenlere karşı Arkhidamidas: «Konuşmasını bilen ne zaman konuşması gerektiğini de bilir» demiş. Yukarıda sözünü ettiğim acı ama güzel çıkışlara da bir iki örnek verelim. Belâlı bir adam Demaratos'u[37] yersiz sorular yağmuruna tutmuş; ikide bir de en iyi Ispartalının kim olduğunu soruyormuş. Sonunda dayanamamış Demaratos ve bu soruya: «Sana en az benziyen» diye karşılık vermiş. Olimpiyat oyunlarında Elealıların[38] ne kadar dürüst ve haksever davrandıklarını övülürken kral Agis: «Aman ne güzel, demiş, demek Elealılar dört yılda bir kez dürüst olabiliyorlar!» Theopompos'un[39] önünde bir yabancı Lakedemonialılara beslediği sevgiyi anlatmak için memleketinde kendisine Lakedemonialıların dostu dediklerini söyleyince Theopompos: «Kendi yurttaşlarının dostu diye anılman daha güzel olurdu» demiş. Atinalı bir hatip, Pausanias'ın oğlu Pleistoanaks'ın[40] önünde Lakedemonialıların bilgisizliğine çatmış, Pleistoanaks da: «Doğrudur, demiş, bütün Grekler arasında sizlerden kötü bilgiler edinmemiş olan bir biz varız.» Ne kadar Ispartalı var

sorusuna Arkhidamidas: «Kötüleri kovmaya yetecek kadar» karşılığını vermiş.

Ispartalıların konuşma özelliklerini, şaka ederken söyledikleri sözlerden de anlıyabiliriz. Onları boş laf etmemeye, ağızlarından şu yada bu bakımdan üstünde düşünülmeye değmez bir söz kaçırmamaya alıştırırlarmış. Bir Ispartalıya bülbül taklidi yapan bir adamı dinletmek istemişler, «Ben bülbülün kendisini dinledim» demiş Ispartalı. Bir başkası şöyle bir yazıt okumuş:

Onlar ki zorbalığı söndürmüştü bir zaman
Ares Selinus önünde yere serdi onları.

«Bu adamlar ölümü hakketmiş, demiş Ispartalı, çünkü zorbalığı söndürmek için onu yakıp kül etmeleri gerekirdi.»

Bir delikanlıya ölesiye döğüşen horozlar vermek istemişler, «İstemem, demiş delikanlı, siz bana döğüşte hasımlarını öldüren horozlar verin.» Bir başkası ayak yolunda iskemleye oturan adamlar görünce: «Kalkıp bir ihtiyara veremiyeceğim bir iskemleye oturmak benden ırak olsun» demiş. İşte, bu türlü özdeyişlerden hoşlanırlardı Ispartalılar. Onun için gerçek Lakonialı davranışını cimnastikten çok, bilgelik sevgisinde görenler haksız değildirler.

21.

Öğretimde şiire ve ezgiye verilen önem doğru ve temiz konuşmaya verilen önemden daha az değildi. Ez-

giledikleri dizelerin yiğitliği kamçılıyan bir yanı vardı; etkiye götüren bir coşkunluk aşılıyordu onlara şiir. Bu şiirin yapısı sade ve yalın, konuları ağırbaşlı ve ahlâk saldı. Çok kez Isparta için ölen kahramanların övgüleri yapılır, mutlulukları kutlanır; korkaklarsa yerilir, yaşayışlarının zorluğu ve mutsuzluğu belirtilirdi. Ezgileri söyliyenler, yaşlarına göre, erdemli olmaya andiçer, yada erdemlerini gururla ortaya dökerlerdi. Bir örnekle bunu daha iyi anlatmış oluruz:

Bayramlarda, üç yaştan üç ayrı koro kurulurdu. İhtiyarların korosu:

Biz yiğit savaşçılardık bir zaman

diye başlar; orta yaşlılar:

Biz yiğit savaşçılarız, dene istersen!

diye karşılık verir; çocuklar korosu da şöyle bitirirdi.

Biz daha da üstün olacağız bir gün.

Kısacası, bazıları bize kadar gelen Lakonia şiirlerine bakılacak olursa ve savaşa giderken bunların flütle birlikte yürüyüş ritimine uydukları göz önünde tutulursa, Terpandros'la[42] Pindaros'un[43] müzikle yiğitlik arasında bir bağ kurmakta haklı oldukları anlaşılır. Bunlardan birincisi Isparta için su dizeleri söyler:

Orada görülür çiçek açtığı
Savaşçı gençliğin,
Güzel sesli Musa'nın
Ve yollara dökülen Doğruluğun.

Pindaros da şöyle der:

Orada parıldar yaşlılar toplantılarda
Delikanlılar silâhlı alaylarda
Parıldar korolar, Musa'lar ve şanlı Bayramlar.

Bu şair de bize Ispartalıların müzikle savaşa bir arada tutkun olduklarını gösteriyor. Sardes'li şair Alkman'ın[44] dediği gibi

Güzel sesli rübap ve kılıç bir arada gider.

Gerçekten de savaşlarda kral önce Musa'lara kurban keserdi. Böylece savaşçılar küçük yaştanberi gördükleri eğitimi hatırlar, onlar için verilecek yargıyı düşünerek tehlikeyi göze almaya ve kutlanmaya değer başarılar kazanmaya hazırlanırlardı.

22.

Bu savaş törenlerinde, gençlerin bağlı oldukları sıkı kurallar gevşetilirdi. Saçlarını özenle taramalarına, silâhlarını ve zırhlarını süslemelerine engel olunmazdı. Yarışa hazırlanan atlar gibi, şahlanıp kişnemelerini görmek herkesin hoşuna giderdi. Ispartalılar erginlik çağında saçlarını uzatırlar ama, yalnız savaşa hazırlanırken tarar, parlatır ve ikiye ayırırlar, uzun saçın güzelliği artırıp çirkinliği daha da çirkin ettiğini söyliyen Lykurgos'u hatırlarlardı.

Savaş sırasında gençlerin çalışmaları daha gevşek olur, yiyip içmelerine daha az karışılırdı; öyle ki, Ispartalılar için savaş, sıkı hazırlıklardan sonra varılan bir

rahatlama olurdu. Bu özellik yalnız onlarda görülmüştür.

Ordu savaş düzenine girip de, düşman karşıda gözüktü mü kral bir oğlak kurban eder, herkesin başına bir çelenk takmasını ve flütlerin Kastor havasını çalmalarını buyururdu. Bunun üzerine, kendisi de paian[45] marşını söyler ve saldırıya geçilirdi.

Görkemli olduğu kadar da korkunç bir şeydi Ispartalıların flüt seslerine ayak uydurarak, sıralarını bozmadan, yüreklerinde hiçbir korku duymadan, tehlikelere karşı güler yüzle ve keyifle, müziğe karışan bir sevinçle ilerlediklerini görmek. Gerçekten de böyle yetiştirilmiş insanların ne korku, ne de aşırı bir öfke duymamaları, tanrı kendileriyle birlikteymiş gibi sağlâm yürekli, umutlu ve atılgan olmaları olağan bir şeydi. Kral düşmana doğru yürürken, yanında, yarışmalarda çelenk kazanmış ünlü atletler bulunurdu. Bu atletlerden birine Olimpiyat oyunlarında büyük bir para teklif edilmiş, atlet de reddetmiş. Büyük çabalar pahasına rakibini yendikten sonra atlete sormuşlar: «Bu zafer sana ne kazandırmış oldu sanki?» «Savaşta kralın yanında olacağım» diye karşılık vermiş atlet.

23.

Ispartalılar düşmanı yenip kaçırdılar mı, sadece zaferi ve bozgunu kesinleştirecek kadar ardına düşerler, sonra geri çekilirlermiş hemen. Çünkü, savaştan vaz-

geçip meydanı bırakan insanları vurup öldürmeyi mertlik saymaz, bunu Grek halkına yakıştırmazlarmış. Bu davranışları sadece soylu ve yiğitçe değil, yararlıydı da. Çünkü, onlarla savaşanlar, karşı koyanları öldürüp savaşı bırakanları sağ bıraktıklarını bildikleri için diretmektense kaçmayı daha kazançlı bulurlardı.

Sofist Hippias[46], Lykurgos'un çok savaşçı olduğunu ve birçok seferlere katıldığını söyler. Philostephanos, binicilerin bölüklere ayrılışını Lykurgos'a maleder ve onun kurduğu binici bölüklerinin dörtken biçiminde dizilen ellişer atlı olduğunu anlatır. Phalera'lı Demetrios[48] ise Lykurgos'un hiçbir savaş işine karışmadığını ve yasalarını barış içinde hazırladığını ileri sürer. Gerçekten de Olimpiyatlar sırasında savaş yasağını koyan bir insanın yumuşak huylu ve barışçı olması daha uygun düşüyor. Bununla birlikte, Hermippos'un anlattığı gibi kimilerine göre Lykurgos İphitos'un düzenlediği oyunlara önce aldırmamış ve katılmamış, ama bir gün Olimpiyat'a başka bir iş için gidince, oyunları seyredenlere katılmış. O sırada arkasından bir ses duyar gibi olmuş. Bir adam sanki kendisine sitem ediyor, yurttaşlarının oyunlara katılmalarına niçin önayak olmadığına şaştığını söylüyor. Lykurgos arkasına dönüp kendisiyle konuşan hiç kimse göremeyince, bunu tanrıların bir uyarması sayıyor. Hemen İphitos'a gidip onunla birlikte şenlikleri düzenliyor, parlak ve sürekli olmalarını sağlıyor.

ERGİN YURTTAŞLARIN YAŞAYIŞI

24.

Ispartalıların eğitimi olgun yaşa kadar sürerdi. Kimse keyfince yaşamakta özgür değildi. Şehir, yurttaşların devlet hizmetinde yasaların buyruğunca yaşadıkları bir ordu evi gibiydi. Varlıklarının kendilerine değil yurtlarına bağlı olduğuna iyice inanmışlardı. Kendilerine verilmiş başka bir ödev yoksa çocuklara göz kulak olur, onlara yararlı bir şeyler öğretir yada yaşlılardan kendileri bir şeyler öğrenmeye çalışırlardı. Çünkü Lykurgos'un en güzel ve en verimli buluşlarından biri de yurttaşlarına boş vakit sağlamakta cömert davranması olmuştu. Yurttaşların el işleriyle uğraşmalarını yasaklamıştı. Kaldı ki kimse para biriktirmek için çalışmak gereğini de duymuyordu; çünkü zenginlik özlenen ve şeref kazandıran bir şey değildi. Toprakta Hilotlar çalışırdı onlar için ve yukarıda sözünü ettiğim vergiyi verirlerdi. Bir İspartalı, mahkemeleri pek sıkı çalışan Atina'ya gitmiş bir gün ve öğrenmiş ki yargıçlar bir adamı işsiz dolaştığı için cezalandırmışlar; adam da pek üzgün olarak kendisini avutan dostları arasında evine dönmekteymiş. Isparlalı: «Özgür yaşadığı için ceza gören bu insanı gösterin bana,» demiş. Bir iş tutup para kazanmanın yalnız kölelere özgü olduğuna öylesine inanıyormuş çünkü Ispartalılar.

Isparta'dan para ile birlikte mahkemeler de or-

tadan kalkmış. Çünkü ne zenginlik ne yoksulluk kalmış artık şehirde; geçim konusunda herkes eşitmiş, törelerin sadeliği dolayısiyle de yaşamak çok kolaylaşmış. Savaş olmadığı zamanlarda bütün Isparta'da görülen sadece bayramlar, danslar, şölenler, avlar, toplantılar, konuşmalarmış.

25.

Otuz yaşını doldurmamış olanlar hiç çarşıya inmezlermiş. Ev için gerekli şeyleri akrabalarına yada sevenlerine satın aldırırlarmış. Daha yaşlılara gelince onlar da hep bu türlü işlerle uğraşır görünmekten utanır ve günün yarısından çoğunu gymnasionlarda yada Leskhes denilen derneklerde geçirirlermiş. Buralarda toplanıp boş vakitlerini değerlendirmeğe çalışır, para kazanma yollarının, ticaret işelerinin lafını bile etmezlermiş. Konuşmalar hep iyi davranışların övülmesi, kötülerinin yerilmesiyle ilgiliymiş; şakalar, gülüşmeler bu konuşmaları yumuşatır, ve böylece uyarmaların, takılmaların tatlılıkla yapılması sağlanırmış. Aslında Lykurgos'un ağırbaşlılığı da gevşemelere yer vermiyor değildi. Sosibios'un[49] anlattığına göre küçük bir Gülüş heykeli yaptırmış; maksadı, bununla şölenlere, eğlentilere gereğinde hoş bir hava katmak, yaşadıkları çetin hayata güleryüz getirmekti. Ama, genel olarak, Lykurgos yurttaşlarını özel bir hayat istemek ve yaşamaktan uzaklaştırıyor, onları arılar gibi birbiriyle kaynaşmaya, bir başın çevresinde yumaklaşmaya, coşkun

bir bağlılıkla içlerinden dışarı çıkar gibi olup kendilerini toptan yurtlarına vermeğe alıştırıyordu. Ispartalılardan kalan bazı sözler bunun nasıl bir ruh hali olduğunu az çok anlatıyor bize. Pedaritos üçyüzler arasına kabul edilmeyince evine büyük bir sevinçle dönmüş: «Ne mutlu Isparta'ya ki, benden daha değerli üçyüz yurttaş var,» diyerek. Pisistratidas'ı birkaç Ispartalıyla birlikte Pers kralının komutanlarına elçi yollamışlar. Komutanlar onlara: «Kendi adınıza mı geliyorsunuz, devletiniz adına mı?» diye sormuşlar. Pisistratidas: «Başarı kazanırsak devletimiz adına, kazanamazsak kendi adımıza,» diye karşılık vermiş.

Amphipolis'ten[50] bir kaç kişi Lakedemonia'ya, Brasidas'ın[51] annesini görmeğe gelmişler. Brasidas'ın annesi onlara oğlunun şerefiyle, bir Ispartalı gibi ölüp ölmediğini sormuş. Adamlar oğlunu övmekle bitiremeyip Ispartada bir eşi daha olmadığını söylemişler. Hayır, bunu söyleyemezsiniz, yabancılar, demiş kadın; Brasidas değerli bir yurttaştı; ama Lakedemonia ondan daha değerlilerle dolu.

YAŞLILAR VE SENATO :

26.

Senatoya gelince, önce de söylediğim gibi, Lykurgos onu ilkin kendisine katılanlarla kurmuştu. Sonradan, her ölen senatörün yerine altmışını geçmiş yurt-

taşlar arasından en değerlisinin getirilmesi yolunu tuttu. Bunun için girişilen seçim dünyanın en önemli ve en çok tartışılmaya değer işi oldu. Çünkü hızla koşanların en hızlısını, güçlülerin en güçlüsünü seçme işi değildi bu; iyiler ve akıllılar arasından en iyi ve en akıllısı seçilecek ve bu insana, erdeminin karşılığı olarak ömrünün sonuna kadar devletin yönetiminde sarsılmaz bir yer verilecek, yurttaşlarının hayatı, şerefi ve bütün işlerin en önemlileri az çok bu insanın elinde olacaktı. Seçim şöyle yapılıyordu. Kurultay toplanınca seçkin bazı yurttaşlar yakında bir eve kapatılıyordu; bu evden ne onlar kimseyi ne de kimse onları görebiliyordu; yalnız toplanmış yurttaşların bağrışmalarını işitebiliyorlardı. Başka işlerde olduğu gibi burada da rakipler bağırmalarla yargılanıyordu; rakiplerse hep birden değil, kurada çektikleri sıraya göre, birbiri ardından ve sessizce kurultayın önünden geçiyorlardı. Eve kapatılanlar her aday geçtikçe kopan bağrışmaların şiddet derecesini bir yere çiziyorlardı. Geçenin kim olduğunu bilmiyorlardı; tek bildikleri birinci, ikinci yada üçüncü olarak geçtikleriydi. Kim için en çok insan var gücüyle bağırmışsa o seçilmiş sayılıyordu. O zaman başına bir çelenk konuyor ve yeni senatör tanrıların tapınaklarını dolaşıyor, ardından sürüyle gelen delikanlılar onu övgülere boğuyor, kadınlar da ardından yürüyüp erdemine, yararlılıklarına türküler yakıyorlardı. Yakınlarından her biri onu yemeğe çağırıyor ve: Şehrimiz seni bu sofraya çağırmakla şereflendiriyor, diyorlardı. Böylece bütün şehri dolaşırken ortak sofralara da gidiyordu. Orda her şey yine hergünkü gibi olup bitiyordu, yalnız kendisine yediğin-

den başka bir pay yemek daha veriyorlarmış o da bu payı saklayıp yemekten sonra kapıda bekleyen yakın akrabalarından en çok değer verdiği bir kadını çağırıyor ve: Şeref payı olarak aldığım bu fazla yemeği sana veriyorum, diyordu. O zaman şeref payını alan bu kadını ötekiler kutluyor ve evine kadar ardından yürüyorlardı.

ÖLÜM TÖRENLERİ

27.

Ölüm törenlerini de Lykurgos çok güzel bir düzene sokmuştu. Önce, kör inançlardan gelen her türlü korkuları yenmek için ölülerin şehir içine ve tapınakların yanına gömülmesi yasağını kaldırdı. Gençleri mezarlar arasında yetiştirmekle onları bu olaya alıştırıyor, ölü bir bedene dokunanların yada mezarlar arasından geçenlerin çarpılacağı korkusundan kurtarıyordu. Sonra ölülerle birlikte başka şeyler gömülmesini yasakladı. Ölü yalnız kızıl bir kefen ve zeytin dallarıyla gömülüyordu. Savaşta ölen erkeklerle doğururken ölen kadınlar dışında kimsenin adı mezar taşına konmuyordu. Yas için Lykurgos kısa bir süre, onbir gün komuştu. On ikinci gün Demeter'e kesilen bir kurbanla yas bitiyordu. Çünkü Lykurgos boş durmanın hiçbir türlüsünü hoşgörmüyordu ve zorunlu ödevleri erdemin övülmesi yada kötülüğün yerilmesiyle birleştiriyordu. Şeh-

rin dört bir yanını öyle örneklerle dolduruyordu ki bunlar, ister istemez önlerinden geçen, aralarında yaşayan yurttaşları erdemli olmaya iteliyordu.

YABANCILARA VE KÖLELERE KARŞI DAVRANIŞ

İşte bu yüzden Lykurgos Ispartalıların keyiflerince yurt dışına çıkmalarına, başka ülkelerde dolaşmalarına izin vermiyordu; çünkü oralarda kötü eğitilmiş insanların törelerine özenir, yabancı alışkanlıklar edinebilir ve kendi yurdundakinden başka türlü yönetim biçimlerine kayabilirlerdi. Şehire sızan ve bir işe yararı olmayan yabancıları da bu düşünceyle sınır dışına çıkardı. Bunu yaparken Thukydides'in ileri sürdüğü gibi, yabancıların kendi kurumlarından örnek alıp daha erdemli olmalarından korkuyor değildi; kaygısı, bu yabancıların kötü alışkanlıklar getirmesiydi. Çünkü bir şehire gelen yabancılar oraya yalnız kendi kişiliklerini getirmezler, söyledikleri yeni sözlerin ardından ister istemez yeni düşünceler de girer ve bunlardan doğacak duygu ve seçkiler, kurulu düzende bir uyumu bozan yanlış seslere benzer kötü sonuçlar verebilir. Lykurgos yurdunu, bir bedene giren kötü hastalıklardan korur gibi, dışarıdan gelebilecek kötü törelerin salgınından koruyordu.

28.

Bütün bunlarda hiçbir haksızlık ve zorbalık eğilimi yoktu. Oysa, kimileri, Lykurgos'un yasalarında bu eğilimi görürler ve derler ki, bu yasalar insanları yiğitlikten yana götürmesine götürürler, ama doğruluk bakımından su götürür yanları vardır. Örnek olarak ta Krypteia denen[52] bir töreyi gösterirler, Platon da Isparta yasaları ve Lykurgos üstüne bundan esirlenmiştir. Krypteia[52] denen bir töreyi gösterirler. Aristoteles'e göre bu töreyi Lykurgos kurmuştur, ve doğruysa eğer, Platon da Isparta yasaları ve Lykurgos üstüne bundan esinlenmiştir. Krypteia dedikleri şöyle bir şeydi. Delikanlıların başları zaman zaman en zeki tanınmış olanları, sadece birer hançer ve biraz yiyecekle kırlarda öteye beriye yolluyorlardı. Gündüzün bu delikanlılar dağılıp çalılar arasında saklanıyor, dinleniyorlardı. Geceleyinse yollara inip yakalayabildikleri Hilotları öldürüyorlardı.

Tarlalara da gidip en güçlülerini ve en iyilerini öldürdükleri çok oluyordu. Thukydides'in Peleponez savaşı tarihinde anlattığına göre Ispartalılar bu köleler arasında en yiğitlerini seçmişler, onlar da özgürlüklerini kazandıklarını sanarak başlarına çelenk takmış ve tapınakları dolaşmışlar, ama az sonra sayıları iki bini bulan bu köleler ortadan yok oluvermişler, kimse de ne o zaman ne daha sonra nasıl öldürüldüklerini bilmemiş. Aristoteles daha da ileri giderek ephoros'ların bile görev alır almaz kölelere düpe düz savaş açtıklarını ve böylece onları şerefsizliğe düşmeden öl-

dürdüklerini söylüyor. Kölelere karşı her zaman kötü ve haince davranıyorlardı. Onlara zorla şarap içirip ortak sofralara getiriyor ve sarhoşluğun nasıl bir şey olduğunu gösteriyorlardı. Türküler söyletip kaba ve gülünç danslar yaptırıyorlardı onlara; özgür insanlar gibi türkü söyleyip dans etmeleri yasaktı. Anlatıldığına göre Thebaililer, Lakonia seferleri sırasında esir ettikleri Isparta kölelerine Terpandros'dan Alkman'dan Lakonialı Spendon'dan şiirler okutmak istemişler, onlar da efendileri izin vermiyor diye okumamışlar. Onun içindir ki Isparta'da özgür insanın her yerdekinden daha özgür, kölenin her yerdekinden daha köle olduğunu söyleyenler olmuştur. Bana kalırsa Ispartalılar bu türlü hoyratlıklara sonraları, özellikle depremden sonra düşmüşlerdir. Bu tarihte Hilotlar Messenialılarla birleşip Ispartalılara saldırmışlar, memleketi çok ağır zararlara sokmuşlar ve şehri büyük bir tehlike karşısında bırakmışlar. Çünkü Krypteia gibi korkunç bir törenin Lykurgos'tan geleceğine akıl erdiremem, o Lykurgos ki başka heryerde ruh büyüklüğü ve doğruluğuyla tanınmıştır ve tanrı bile ondan yana tanıklık etmektedir.

LYKURGOS'UN SONU

29.

Lykurgos en önemli yasalarının töreleştiğini, kurduğu düzenin kendi kendisini koruyup yürütecek ka-

dar güçlendiğini görünce, tanrı, Platon'un dediği gibi, dünyayı kurup ona ilk hızını verdikten sonra nasıl büyük bir sevinç duymuşsa, o da yürürlükte gördüğü devlet düzeninin güzelliği ve büyüklüğü karşısında kıvanç ve övünç duyarak, bu düzenin ölümsüzlüğü ve değişmezliği için insanoğlunun elinde olan herşeyi yapmak istedi. Bütün yurttaşlarını bir araya topladı ve onlara, kurduğu düzenin genel olarak iyi olduğunu ve yurdun mutluluğunu ve üstünlüğünü sağlayacağını, ama onlara söyliyecek önemli bir sözü kaldığını, bunuysa ancak tanrıya danıştıktan sonra açıklayacağını bildirdi. Bunun için kendisi Delphoi'ya gidecek ve ordan dönmediği sürece yurttaşları yasalarda hiçbir değişiklik yapmıyacaklardı. Ispartalılar Lykurgos'un bu dileğine peki deyip hemen gitmesini istediler. O da, kralları senatörlere ve bütün yurttaşlarına, dönüşüne kadar koyduğu yasalara uyacaklarına yemin ettirdikten sonra Delphoi'ye gitti. Tapınağa varınca tanrıya kurban kesti ve ona, yasalarının iyi olup olmadığını, yurduna mutluluk sağlayıp sağlamayacaklarını sordu. Tanrı yasaların iyi olduğunu ve Lykurgos'un kurduğu düzene bağlı kaldıkça Isparta'nın en büyük şana şerefe ereceğini bildirince, Lykurgos bunu yazıya döktürüp Isparta'ya yolladı. Kendisiyse tanrı'ya ikinci bir kurban kesti ve dostlarını ve oğlunu kucakladıktan sonra, yurttaşlarının ettikleri yeminin yürürlükte kalması için ömrüne kendi isteğiyle son vermeği uygun buldu, Delphoi'ye gelmişken. Artık yaşamayı sürdürmek mi bitirmek mi gerektiğine karar verecek yaştaydı ve dünyada yeterince mutluluğa erdiğini düşünüyordu. Aç

kalarak ölmek yolunu seçti. Onca bir devlet adamı ölümüyle de yurduna yararlı olmalıydı, hayatını bir iş görür gibi bitirmeli, bu bişitin bile bir değeri ve etkinliği olmalıydı. Bu kadar büyük işleri başardıktan sonra ölümü mutluluğuna son bir parıltı verecek ve, dönüşüne kadar yasalarını değiştirmeyeceklerine yemin etmiş olan yurttaşlarına yaşarken ettiği büyük iyiliklerin sürmesini sağlayacaktı Bu hesabında hiç de aldanmadı; çünkü Isparta, Lykurgos'un yasalarına uyarak, beşyüz yıl Yunanistanın en şanlı ülkesi olarak yaşadı, bütün bu şanını da kuruluşunun sağlamlığına borçlu kaldı. Lykurgos'tan sonra, Arkhidamos'un oğlu Agis'e kadar hüküm sürmüş olan ondört kıraldan hiç biri yasaları değiştirmedi. Ephoros'lar kurulu düzenin bir gevşemesi değil bir güçlenmesi oldu ve, her ne kadar halktan yana görünürse de soyluluğun daha güçlü olmasını sağladı.

ISPARTA'NIN GELECEĞİNE BİR BAKIŞ

30.

Isparta'da paranın hortlaması kral Agis zamanında oldu ve Lysandros[53] yüzünden açgözlülük ve zenginleşme tutkusu ülkeyi sardı. Lysandros'un kendisi ahlâksızlığa düşebilecek bir insan değildi, ama savaştan altın ve gümüş getirerek yurduna zenginlik ve süs sevgisini yaydı ve bu yüzden de Lykurgos'un yasaları yıkıldı.

Lykurgos'un yasaları yürürlükte olduğu sürece İsparta bir şehir gibi değil erdem içinde yetişmiş bir insanın evi gibi yönetiliyordu. Daha doğrusu, şairlerin anlattığı Herakles nasıl aslan postu ve gürzüyle dünyayı dolaşıp haksız ve belâlı zorbaları cezalandırırsa, Isparta da bir skytale[54] ve kaba bir gocukla Yunanistan'ı yönetiyor bütün halkı gönül rızasıyla buyruğunda yaşatıyor, şehirleri ezen haksız egemenlikleri ve zorbalıkları alaşağı ediyor, savaşlarda hakem oluyor, ayaklanmaları bastırıyordu, hem de bir tek kalkanı kımıldatmadan, sadece bir tek elçi yollamakla yetinerek. Bu elçinin buyruğuna herkes hemen uyuveriyordu, nasıl ki arılar kovanda kıraliçeyi görür görmez hep birden üstüne üşüşüp çevresinde dizim dizim oluverirler. Isparta yasalarının üstünlüğü ve doğruluğuyla böylesine bir saygınlık kazanmıştı. Onun için ben şaşıyorum, nasıl oluyor da Ispartalılar söz dinlemesini bilir ama söz geçirmesini bilmezlerdi diyorlar. Kral Theopompos'un şu sözünü de neden beğenirler anlamam : Bu kral, Isparta krallarının buyruk vermesini bilmesiyle tutundu diyenlere karşı : Isparta, daha çok yurttaşlarının buyruk dinlemesini bilmeleriyle tutundu demiş. Anlamam bunu, çünkü halklar kendilerini yönetmesini beceremeyen insanları kolay kolay dinlemezler: Buyruk dinleme buyruk verenin değerine bağlıdır; iyi yol gösteren kendini daha iyi izletir. Binicilik sanatı nasıl atı dizgine rahatça uyar duruma getirmekse krallık sanatı da insanları buyruğuna sokmasını bilmektir. Kaldı ki Ispartalılar başkalarına uysallık aşılamakla kalmıyorlardı; herkes onların baş olmasına, onların buy-

ruklarını dinlemeğe can atıyordu. Yabancılar onlardan ne gemi istiyorlardı, ne para, ne hoplit, tek istedikleri başlarına geçecek ve kendilerine buyruk verecek bir Ispartalıydı. Böyle bir Ispartalı elde ettiler mi ona büyük saygı gösterir, başları üstünde tutarlardı. Sicilyalılar Gylippos'a, Khalkisliler Brasidas'a, bütün Asyalı Helenler de Lysandros'a, Kallikratidas'a ve Agilas'a böyle davranmışlardı. Her gittikleri yerde Ispartalılara harmostes[55], halk yöneticisi, danışman diyorlardı ve bütün milletlerin göz diktiği Isparta bir eğitici, şerefli davranış ve düzenli devlet örneği sayılıyordu. Stratonikos bunu anlatmak istiyor her halde şu şakacı kurallarla halkı güldürmek isterken. Diyor ki Stratonikos: Atinalılar Myster'leri[56] kutlayıp geçit törenleri yapacaklar, Elealılar iyi bildikleri beden oyunlarına başkanlık edecekler, Ispartalılarsa Atinalı ve Elealıların her işledikleri hata için dayak yiyecekler. Bu bir şakaydı sadece; ama Sokrates'in müritlerinden Antisthenes Thebaililerin, Leuctra[57] meydan savaşından sonra fazla horozlandıklarını görünce, onları, ustalarını yenmekle öğünen çömezlere benzetiyor.

FİLOZOF VE TANRI LYKURGOS

31.

Ama Lykurgos'un baş kaygısı, başka kentleri buyruğu altına alacak bir kent kurmak değildi. O, bir tek

insanın da, bütün bir kentin de hayatında mutluluğun erdemden ve iç uyumdan doğacağına inanıyordu. Öyle bir düzen kurdu ki orada yurttaşlar kendilerini hep özgür biliyor, ellerinde olanla yetiniyor ve en uzun süre erdemli olmanın yollarını arıyorlardı. Politika bakımından Platon'un, Diogenes'in,[58] Zenon'un[59] ve bu konuda övülmeğe değer yazılar, sözler bırakmış olanların ilkesi de budur; ama onlar yazılar ve sözler bırakmışlardır sadece. Oysa Lykurgos ne yazı bıraktı ne söz; o sadece, benzeri yapılamaz bir devleti gerçekleştirdi; kuramsal olarak sözü edilen bilgenin var olamıyacağını sananlara baştan başa bilgelik sevgisiyle yuğrulan şehrini gösterdi ve Helenler arasında devlet başına gelmiş olanların hepsinden daha parlak bir ün kazandı haklı olarak. Onun içindir ki Aristoteles Isparta'nın ona hakkettiği şeref payını veremediğini söyler, en büyük şeref payı ona verildiği halde. Çünkü bir tapınak kurulmuştur onun için ve her yıl tanrılar gibi ona da kurbanlar kesilir. Söylentilere göre Lykurgos'un kemikleri Isparta'ya getirilince mezarına yıldırım düşmüş, böyle bir şerefse sonradan, Makedonia'da ölüp Arethusa'ya gömülen Euripides'den başka hiçbir ünlü kişiye nasip olmamış. Tanrıların en çok sevdiği, en ermiş bir insanla aynı şerefi paylaşması Euripides'in ne coşkun hayranları olduğunu anlatıyor. Kimine göre de Lykurgos Kirrha'da ölmüş.[60] Apollothemis Elis'e götürülmesini isteyip orada öldüğünü söylüyor. Timaios ve Aristoksenos ise Girit'te öldüğünü ileri sürüyorlar; hattâ Aristoksenos'e göre Giritliler Pergamia'da, yabancılar yolunun kıyısında mezarını

gösteriyorlarmış. Söylentilere göre bir tek oğlu olmuş, o da evlât bırakmadan ölünce soyu tükenmiş. Ama arkadaşları ve yakınları, yaptıklarını sürdürmek için uzun yıllar yaşamış bir dernek kurmuşlar, toplantı günlerine de Lykurgides diyorlarmış. Hipparkos'un oğlu Aristokrates'e[61] göre de Girit'te ölen Lykurgos'un bedenini, evlerinde konuk kaldığı kimseler yakmış ve küllerini denize savurmuşlar. Böyle yapılmasını kendisi istemiş; çünkü Ispartalıların günün birinde kemiklerini yurda getirip döndü diye yemin bağlarını çözmelerinden ve kurduğu düzeni değiştirmelerinden korkuyormuş. İşte bunlardı Lykurgos üstüne söyliyeceklerim.

LYKURGOS NOTLARI

[1] *İPHİTOS* : Lykurgos'un çağdaşı bir Elis kralı. Olimpiyat yarışmalarını yeniden canlandırmış olmakla ün salmıştır. İphitos Delphoi'ya gidip Yunanistanı kasıp kavuran âfetlere bir çare sormuş, kâhin de ona Herakles'in bir zaman kurup sonra unutulan yarışmaların yeniden tertiplemesini söylemiş. O yıllarda Yunanlılar durmadan savaştıklarından, İphitos Lykurgos'la birlikte şöyle bir karara varmış : Olympia'da yarışmalar süresince Yunanlılar arasında her türlü savaş ve kavga kesilecektir. Kutsal barış ilkçağ Yunanistanının son zamanlarına dek uygulanmıştır.

[2] *APOLLODOROS* : İ. Ö. II. yüzyılda yaşamış Atinalı bilgin. Manzum bir kronoloji ve «Tanrılar üstüne» adlı bir eser bırakmıştır. «Apollodoros kitaplığı» adlı başka bir eser de adını taşımaktadır, oysa zamanın bütün bilgilerini derleştiren bu kitap İsa'dan sonra birinci yüzyılda adı bilinmeyen bir yazardan olsa gerek. Burada sözü geçen eseri, Yunanistandaki belli başlı olay ve kişilerinin tarihlerini veren kronolojisidir.

[3] *OLİMPİYAT* : Bugün iki anlamda kullanılan bir sözdür : Olympia yarışmalarını gösterir ve bu yarışmaları esas tutup iki oyun arasındaki süreyi gösteren kronoloji anlamına gelir. Bu tarihlendirme sistemine ilk başlıyan tarihçi Timaios'tur. Timaios Olympia'da zafer kazanan atlet listelerini ele alarak kronolojisini uygulamıştır. İlk liste İ. Ö. 776 yılından kalma olduğuna göre, ilk Olympia yarışmasının 776 yılında yapıldığını kabul etmiştir.

[4] *TİMAİOS* : Sicilya'da İ. Ö. 3 ncü yüzyılın ortalarında doğmuş bir tarihçi. Sicilya'da tutunamayıp Atinaya sığınmış ve 264 yılında Sicilya üzerine bir tarih kitabı yazmıştır. Timaios birçok üstyazı ve söylentilerden faydalandığı bu kitabında Olimpiyat kronolojisini benimsemiştir.

[5] *KSENOPHON* : İ. Ö. 430 sularında Atinada doğdu ve 355 sularında öldü. Önce sofist Prodikkos'un derslerini dinler, sonra Sokrates'in çevresine girip ondan ayrılmaz. 401 yılında Thebai'li bir dostu ile Kyros'un kardeşi Artakserkses'e karşı açtığı sefere katılmak üzere Anadoluya gelir. Kunaksa savaşında Kyros ölünce, başıboş kalan Yunan ücretli askerler ordusuna seçilen beş generalden biri Ksenophon'dur. «Anabasis» adlı eserinin konusu olan Onbinlerin Dönüşü'nde Ksenophon'un çok yararlığı dokunmuş ve ordunun Yunanistana dönebilmesini sağlıyanlardan biri de Ksenophon olmuştur. Ne var ki Atinaya dönünce Ksenophon'un yıldızı söner, pek bilinmeyen bir nedenden ötürü Atinadan sürülür ve kendisi de Isparta tarafına geçmeyi seçer. 396 yılında Isparta kralı Age-

silaos'un Asya seferine katılır. Dönüşte Peloponez'de bir çiftliğe yerleşip eserlerini yazmaya koyulur. Yunan nesir yazarlarının en çok eser vermişlerinden biridir. Felsefe, tarih, eğitim, romanımsı öykü, teknik, av, ekonomi, dokunmadığı konu yoktur. Eserlerinden birkaçını sayalım : Atinalıların Devleti, Ispartalıların Devleti, Sokrates'in Savunması, Şölen, Hellenika, Anabasis, Kyros'un eğitimi v.b.

[6] *HERAKLES ve HERAKLESOĞULLARI*: Yunan mitolojisinde yiğitlik ve kol gücünün insanlığın hizmetine konulmasını temsil eden Herakles için çeşitli kaynaklar gösterilmektedir. Biri de Girit ve Girit'teki İda dağıdır. Herakles oradan Yunanistan'a gelmiş ve Ana Tanrıça Kybele'nin rahipleri Daktyl'lerle birlikte Olympia'daki yarışmaları kurmuştur. Başka bir kaynağa göre, Herakles bir Dor kahramanıdır ve soyu Dor boylarının Yunanistana akın edip yerleşmesini yansıtır. Sonradan Olympia'da tapınılan Herakles bir Dor kahramanı sayılmıştır. Oysa yarışmalardan araba yarışının Anadoludan gelme Tantalosoğlu Pelops'a atf edilmesi ve yarışmalara hiçbir evli kadın kabul edilmediği halde, Toprak tanrıçası Demeter'in rahibesine özel bir şeref mevkii verilmesi, yarışma geleneğinin Girit ve Anadoludan gelme olduğu tezini pekiştirir. Herakles'in ölümünden sonra oğulları babalarının baş düşmanı Argos kralı Furystheus tarafından Peloponezden kovulurlar. Bu kral ölünce Heraklesoğulları kardeşleri Hyllos'un yönetiminde Peloponeze dönerler, ama bir yıl sonra bölgede bir veba salgını olur ve Delphoi kâhini Hereklesoğullarının kaderin kararlaştırdığı tarihten önce

döndükleri, gene sürgüne gitmeleri gerektiğini ileri sürünce, Heraklesoğulları gidip Atina topraklarından olan Marathon ovasına yerleşirler. Heraklesoğullarının efsanesi kuzeyden gelme Dor boylarının güney topraklarına göz dikip oralara saldırılarını simgeler.

[7] *SİMONİDES* : İ. Ö. 556 sularında Keos adasında doğmuş, 467'de Sicilya'da ölmüştür. Apollon bayramlarında koroları yönetmekle şiire başladı. Atina'ya çağrılıp Med savaşları sırasında övgüler ve ağıtlar yazmıştır. Marathon savaşı üstüne yazdığı elegeia ile Aiskhylos'u bile yenmiştir. Sonraları 80 kadar epigram (mezar yazıtı), yurt ve ahlâk konularını ele alan lirik şiirlerle ün salmıştır. Thermopylai'da ölen Isparta kralı Leonidas'a yazdığı epigram dillere destandır. Ömrünün sonunda Sicilya'ya çağrılmış ve orada da sipariş üstüne şiir yazmayı sürdürmüştür. Zafer övgüsünün ve ağıtın yaratıcısı sayılır.

[8] *DİEUTYKHİDAS* veya *DİEUKHİDAS* : İ. Ö. 4 ncü yüzyılda yaşamış Yunan tarihçisi. Yurdu Megara'nın bir tarihini yazmıştır. Kaybolan eserini Diogenes Laertios'un şerhlerinden biliyoruz.

[9] *HİLOT* : yunanca «heilos»; Ispartalıların esir alıp devlet kölesi haline getirdikleri, sonra da özel kişilerin hizmetine verdikleri kimselerdir. Hilotlar Peloponez'e Dor'lar gelmeden yerleşmiş ve Dor akınlarında esir edilmiş kavimler olsa gerek. Netekim İ. Ö. 7nci yüzyılda Isparta Messenia bölgesini yenince halkını hilot yapmıştır. Hilotların Isparta'da hiçbir hakları yoktu, yasa onları korumazdı, ama emrine verildikleri efendiler onları ne satabilir, ne de azad edebilir-

di. Hilotlar efendilerine işledikleri toprağın gelirinden belli bir pay ödemek zorundaydılar, ama bu pay arttırılamazdı. Hilotların nasıl kötü kullanıldıkları üstüne elimizdeki en değerli belge Plutarkhos'un Lykurgos'udur. Ispartalılar Hilotlara karşı her zaman azınlıkta olduklarından, onların ayaklanmasından korkarlardı, netekim Hilotlar çok kez ayaklanmışlardır. İ. Ö. 464 yılında üçünü Messenia savaşı sırasında gene büyük bir Hilot ayaklanması olmuş ve çok kan akıtılarak bastırılmıştır. «Krypteia» denilen Hilot katliamı hakkındaki bilgilerimiz de Plutarkhos'tandır. (Bak. Bölüm 28.)

[10] *KLEİTOR* : Peloponez'in Arkadia bölgesinde bulunan çeşmesi ile ün salmış bir şehir.

[11] *KREOPHYLOS* : İ. Ö. 6ncı yüzyılda Khios (Sakız) adasında okul kurmuş ve Homeros'un soyundan olmakla övünen Homerosoğulları adlı ozanlardan biri. Kreophylos Homeros'un damadı olduğunu ileri sürerdi. Kreophylos'un, Homeros'tan «Oikhalia'nın düşmesi» adlı bir destanı armağan aldığı söylentisi uydurma olsa gerek.

[12] Yunanlıların Hindistanın Brahma dininden çileci keşişlerine verdikleri ad. Yunanlıların ilkin Büyük İskender'in Hindistan seferinde bu keşişlerle karşılaştığını coğrafyacı Strabon uzun uzadıya anlatır.

[13] *DELPHOİ* : (bugün Delfi) Atinanın kuzeyinde, Phokis bölgesinde ve Musa'ların bulunduğu Parnassos dağının eteğinde tanrı Apollon'a adanmış bir şehir ve bir tapınak. Delphoi'un başka bir adı da Pytho'dur, netekim Delphoi'daki Apollon kâhinine

Pythia ve tıpkı Olympia'da olduğu gibi Delphoi'da da dört yılda bir yapılan yarışmalara Pythik oyunlar denirdi. Delphoi kehaneti Yunan dünyasında büyük bir rol oynardı, denebilir ki Apollon rahipleri tanrı sözcüsünü kendilerine âlet edinerek Yunan polotikasını yönetmek işini ellerine almışlardı. Ünlü tanrı sözcüsü Pythia bir kadındı, tapınağın dibinde, bir çukurun üstüne dayalı üçayaklı bir sehpanın üstünde oturan Pythia çukurdan yükselen gazların etkisiyle kendinden geçer ve rahiplerin kendi isteklerine göre yorumladıkları sözler gevelerdi.

[14] *HERMİPPOS* : İ. Ö. 200 yıllarında yaşamış İzmirli filozof ve biografya yazarı. İskenderiye kitaplığının bir kısmını kopya ettiği söylenir. Birçok filozofun biografyasını yazmıştır.

[15] *SPHAİROS* : Stoik filozof.

[16] *RHETRA* : yunanca söylemek anlamına «rhein» fiilinden; «rhetra» söylenmiş söz, tanrı sözü, yasa demektir.

[17] *TYRTAİOS* : İ. Ö. 7nci yüzyılda yaşamış Attikalı bir şair. Söylentiye göre, Tyrtaios çarpık ve topal, Atinalı bir öğretmenmiş, Ispartalılar da ikinci Messenia savaşı sırasında 'Atina'dan bir general isteyince, Atina komşusu ile alay etmek için, Tyrtaios'u göndermiş onlara. Ama Tyrtaios Isparta'nın çok işine yaramış şöyle ki şiirleriyle Ispartalıları öylesine yüreklendirmiş ki savaşı kazanmışlar. Tyrtaios «embateria» denilen savaş türküleri yazmıştır; bunlar bizim marşların kaynağı olsa gerek. Tyrtaios'un elegia'ları Ionia lehçesiyle yazılmış olmakla, Ispartanın ülkülerini dile ge-

tirir. Isparta'nın dünya ve ahlâk görüşleri hakkında tek çağdaş tanık Tyrtaios sayılır.

[18] *PYTHO* : bak not 13.

[19] *EPHOROS* : yunanca gözcülük, bekçilik etmek anlamına gelen «ephorân» fiilinden; gerçekten de ephoros'lar Isparta devletinin bekçileri, bizim deyimimizle bakanlarıdır. Senato tarafından bir yıllık süreyle seçilen ephoros'ların yetkisi sonsuzdur, çokluk iki kral arasındaki anlaşmazlık ve geçimsizliklerden faydalanarak tam bir zorbalıkla yönetirlerdi Ispartayı. Senato ile birlikte yargılama hakkını paylaşırlar, yasaları kendi görüşlerine göre uygularlardı. Rhetra'ların yorumlanması onlara düşerdi; gerekli görürlerse kralları tutuklıyabilirlerdi. Elçi gönderir, elçileri kabul ederler ve her türlü anlaşmaları devlet adına imzalarlardı. Ephoros'luğun kaynağı pek belli değildir, İ. Ö. 7nci yüzyılda ephoros'lar «obai» denilen halk bölümlerinin temsilcileri olsa gerek, sonraları kralların yerine yargılama hakkını kazanmışlardı. Plutarkhos'un bölüm 26'da anlattığı halkın bağırarak oy vermesi ephoros'ların seçiminde hiçbir rol oynamamış olsa gerektir.

[20] *ARGOS* Peloponez'in kuzeyinde, merkezleri Argos ve Mykenai şehirleri olan bölgeye en eski zamanlarda verilen addır; sonraları bu bölgeye Argolis denmiştir. Homeros destanlarında Akha'lara çok kez Argos'lular da denir. *MESSENİA* : güney-batı Peloponez'de bir bölge; en eski çağlardan beri Akhaların oturduğu Messenia toprak ağalarının elindeydi. Isparta Messenia ile birçok savaşlara girişmiş ve 8nci yüzyı-

lın sonlarına doğru (birinci Messenia savaşında) bu bölgeyi yönetimi altına almıştır; Messenia halkı ya köle (hilot) olarak Isparta'ya getirilmiş, yada «perioikoi» (çevredekiler, komşular) adıyla, Isparta halkına karıştırılmaksızın topraklarında bırakılmıştır. Perioik'lerin da hiçbir politik ve sosyal hakkı yoktu.

[21] *MEDİMNOS* : kuru maddeler, özellikle tahıl tartmak için kullanılan bir ölçü. 1 medimnos = 52,416 litredir.

[22] 100 drahminin ağırlığı olan 1 *mnâ* aşağı yukarı 436 gramdır. Burada on *mnâ,* yani 100 drahmilik bir ağırlıktan dem vuruluyor, ama Lykurgos'un *mnâ* ölçüsü on tanesi ancak bir öküz arabasında taşınabileceğine göre, herhalde yarım kilodan daha ağır çekiyordu.

[23] *KRİTİAS* : (İ. Ö. 450 - 404) Sokrates'in talebesi ve Platon'un amcası, Atinada aristokratik bir yönetim kuran Otuzlar'ın en ünlüsü. Kritias Peloponez savaşı sırasında Atinadan sürülmüş, sonraları şehir Ispartalı general Lysandros'un eline geçince, Atinaya dönmüş ve Otuzlar'la birlikte korkunç bir zorbalık yönetimi kurmuş, yurttaşlarını soymaktan, kesmekten kendini alamamıştır. Hatip, filozof, tarihçi ve şair olan Kritias'ın birçok eserlerinden yalnız birkaç tragedya dizesi elimize geçmiştir. Platon efsanelik Atlantis ülkesini anlattığı dialoguna «Kritias» adını vermiştir.

[24] *THEOPHRASTOS* : İ. Ö. 372'de Midilli adasında doğan ve 287'de Atinada ölen filozof ve bilgin. Asıl adı Tyrtamos'tu, ama Aristoteles ona «tanrısal sözcü» anlamına gelen Theophrastos adını tak-

mıştı. Theophrastos önce Platon'un, sonra da Aristoteles'in talebesi olmuş, hocası Atinadan sürülünce, Aristo'nun kurduğu «Lykaion» (lise sözcüğü oradan gelmedir) okulun yönetimini üzerine almıştır. Theophrastos Aristo'nun öğretilerini sürdürerek inanılmıyacak kadar çok eser yazmıştır, bir söylentiye göre 240 eser. Bunların çoğu yitirilmiştir. 24 kitaplık «Kanunlar üstüne» adlı eseri elimize geçmemiş, ama «Bitkiler üstüne araştırmalar» (9 kitap), «Bitkilerin nedeni» (6 kitap) ve ana eseri olan «Karakterler» kalmıştır. 17nci yüzyıl Fransız yazarı La Bruyère bu son eserin kötü bir çevirisini yaptığı gibi, aynı konuda kendi yazdığı esere de «Les Caractères» demiştir.

[25] *ANDERİA* : erkeklerin sofrası, PHEİDO da ölçü, tutum anlamına gelir.

[26] Bak not 22 : Okka ile çevirdiğimiz yunanca «mnâ» sözcüğüdür.

[27] *AGİS* : adında birçok Isparta kralı vardır; burada sözü geçen Agis II. olmalı. Ispartayla Atina arasında kopan kardeş kavgasında Agis Isparta ordusuna kumanda etmiş ve Aigos Potamos (Gelibolu yarımadasında Karakova) deresi ağzında Atina filosu yok edilince, Atinanın kuşatılmasına katılmıştır. Agis'in Argos'la yaptığı bir andlaşmayı bu şehir bozup Ispartaya saldırınca, Ispartalılar Agis'i sorumlu tutmuşlar ve kendisine yüz bin drahmilik bir ceza kesmişlerdir.

[28] *EUROTAS* : Ispartadan geçip Lakonya körfezine dökülen Peloponez ırmağı. Gür sularla yaz kış akan Eurotas bölgenin gelişmesine başlıca etken olmuştur.

[29] *LEOTYKHİDAS* : İ. Ö. 469'da ölmüş Isparta kralı. Perslere karşı savaşta Yunan birliği filosuna kumanda ederek Mykale (Samsun dağı) açıklarındaki savaşı kazanmıştır (İ. Ö. 479).

[30] *ANTALKİDAS* : Ispartalı kumandan. Pers savaşlarına son veren andlaşmaya adını vermiştir. Antalkidas Barışı (İ. Ö. 387) aslında Yunanlılar için bir yenilgiydi, çünkü Yunanlıların Anadoludan ve Lemnos, Skyros ve İmbros'tan başka bütün adalardan çekilmesini şart koşuyordu.

[31] *LEONİDAS* : İ. Ö. beşinci yüzyılın sonlarına doğru hüküm süren Isparta kralı. Thermopylai geçidini Pers saldırısına karşı savunmak için 300 hoplitiyle birlikte kahramanca can vermesi dillere destan olmuştur.

[32] *TAYGETOS* : Peloponez yarımadasının en yüksek dağı. Sivri dorukları 2404 metreye ulaşır.

[33] *ALKİBİADES* : İ. Ö. 450'de doğmuş, 404'te Frigyada ölmüş Atinalı komutan ve devlet adamı. Atinanın en soylu ailelerinden olan Alkibiades Perikles'in yeğeniydi. Yetim kaldığı için de onu Perikles yetiştirmişti. Alkibiades Atina'nın şımarık çocuğudur : yakışıklı, cin gibi zeki, müsrif bir delikanlı olan Alkibiades devleti kendi keyfine göre idare etmek hevesindeydi. Demokratları tutması bu yoldan bir demagog olabilmek umuduylaydı. Atinayı yıkımlara sürükledikten sonra, yurdundan sürülmüş ve düşman saflarına geçip Atinaya saldırmıştır. Sokrates'in öğrencisi olmuş ve Platon'un «Şölen» de anlattığı gibi, Sokrates'le birlikte birçok seferlere katılmıştır.

[34] *PAİDONOMOS* : Ispartada gençliğin eğitim işlerine bakan devlet görevlisi.

[35] *EİREN* ve *MELLEİREN* : asılları pek bilinmeyen Lakonia dilinde iki kelimedir. Anlamları bu metinden belli.

[36] *ARTEMİS ORTHİA* : Kaynağı Kafkas'ta bulunan ilkel ve vahşi bir tanrıça; efsaneye göre Agamemnon Troya seferine çıkabilmek için kızı İphigeneia'yı Artemis'e kurban etmek zorunda kalmış, tanrıça da kızı Tauris bölgesindeki tapınağına kaçırıp kurban bıçağının altına bir geyik koymuştu. Troya savaşı sona erince de, Agamemnon'un oğlu Orestes Tauris'ten kızkardeşini kurtarmış ve tanrıçanın taştan koca bir heykeliyle Yunanistana dömüştü. Bu taş heykel Peloponez'de Limnaion denilen bir köyde bulunuyor ve her yıl Ispartalılar Artemis Orthia'ya âyinler yapıyordu. En eski zamanlarda bu tanrıçaya insan kurban edilirmiş, sonraları Lykurgos kurban kesme âdetini kaldırıp yalnız kırbaçlanma törenini bırakmış.

[37] *DEMARATOS* : İ. Ö. 5nci yüzyılın başında yaşamış bir Isparta kralı; işdaşı kral Kleomenes'le geçinemeyip Bergamaya sürülmüş. Anadoluda Pers kralı Xerxes'le görüşür ve onu Yunanistana saldırmaktan alıkoymaya çalışır, başaramayınca yurttaşlarına Pers saldırısını önceden haber verir.

[38] *ELEA* : güneş İtalyada, Büyük Yunanistan denilen bölgede bir şehir. Foçalılar Anadoludan göçünce, yerleştikleri Korsikada tutunamayıp önce Rhegion'u sonra Elea'yı kurarlar. Elea Parmenides ve Zenon gibi iki büyük filozofun yurdu ve Elealılar Okulu

adlı ünlü bir felsefe okulunun beşiği olmuştur.

[39] *THEOPOMPOS* : Isparta kralı; belki efsaneliktir, yaşamışsa, İ. Ö. 8nci yüzyıl sularında yaşamış olsa gerek. Isparta yasalarında büyük değişiklikler yapmış, ephoros'ların yetkilerini çoğaltmıştır. Şair Tyrtaios'a göre birinci Messenia savaşı onun zamanında başlamıştır.

[40] *PLEİSTOANAKS* : İ. Ö. 5nci yüzyılda yaşamış Isparta kralı. 446'da Attika'ya bir baskın yapmış, ama ihanetle suçlandırılarak yurdundan sürülmüştür. Sonraları gene Isparta saflarında yer alarak Atinaya karşı savaşmış ve Peloponez savaşının birinci bölümünü sona erdiren Nikias barışını Isparta adına imzalamıştır.

[41] *SELİNUS* : Sicilyanın güney batı kıyılarında Yunanlıların kurduğu ve İ. Ö. 6ncı yüzyıldan sonra parlak ve zengin bir merkez haline gelen şehir.

[42] *TERPANDROS* : İ. Ö. 7nci yüzyılda yaşamış Midillili şair ve müzik sanatçısı. Terpandros Ispartaya çağrılmış ve sanatını asıl orada sürdürmüştür: yedi telli kitarayı, daha küçük bir rübap olan barbitos'u ve Eolya ile Beotya makamlarını bulmuş olmakla ünlüdür. Koro halinde okunan lirik şiirin kurucusu sayılır. Midilli ve Ispartada adını taşıyan müzik okulları varmış.

[43] *PİNDAROS* : (İ. Ö. 518-438) Thebai'lidir. Yunan edebiyatının en büyük lirik şairi. Yunanistanın çeşitli spor yarışmalarında yenen atletlere övgü, yunan deyimiyle epinikion türünü büyük şiir haline getirmiştir. Pindaros Dor kültürüne gönül vermiş bir sanatçı-

dır, övgülerini Dor lehçesiyle kaleme almıştır. Yüzlerce şiiri arasından üç büyük kitabı kalmıştır : Olympia, Pythia ve Nemea yarışmalarına yazılmış övgüler. Threnos (ağıt), hymnos (tanrıya övgü), paian (zafer türküsü), dithyrambos (Dionysos bayramlarında okunan şiir), ne kadar lirik tür varsa, Pindaros gürbüz bir dil, göz kamaştırıcı simgeler, canlı efsaneler ve sanatının ritim ve vezin zenginliğiyle hepsinde denenmiştir.

[44] *ALKMAN* : Sardes'lidir. İ. Ö. 7nci yüzyılda yaşamış ve sanatını asıl Ispartada geliştirmiştir. Terpandros'la birlikte koro liriğinin kurucusu sayılır. Kız koroları için yazdığı güzelim şiirlerden elimize parçalar geçmiştir.

[45] *PAİAN* : aslında Apollon'un Python yılanını yenip öldürmesini konu edinen bir ezgidir. Sonraları Ispartada savaş ve zaferde Apollon tanrıya sesleniş haline gelir. Zamanla Paian bir çeşit marş olmuştur. «İo Paian!» (Hey Paian Apollon) nidalarıyla zafere koşulurdu. Kastor havası ise, Zeus ile Leda'nın oğulları, Helene'nin iki kardeşleri Kastor ile Polydeukes şerefine söylenmiş bir savaş türküsü olsa gerek. Dioskurlar'dan Kastor'un savaşta, Polydeukes'in boks gibi sporlarda insanlara arka olduklarına inanılırdı Ispartada.

[46] *HİPPİAS* : İ. Ö. 6ncı yüzyılın ikinci yarısında da yaşamış matematikçi ve filozof. Geometride buluşları var. Homeros üstüne bir araştırama ve tarihle arkeoloji konulu birçok eserler yazmış. Platon onu Protagoras, Küçük ve Büyük Hippias adlı dialoglarına baş kişi yapmıştır.

[47] *PHİLOSTEPHANOS* : İ. Ö. 3ncü yüzyılda yaşamış tarihçi ve coğrafyacı; Afrikada bir Yunan kolonisi olan Kyrene'lidir. Buluşlar üstüne bir eseri vardır.

[48] *PHALERA'LI DEMETRİOS* : Atinalı hatip ve devlet adamı (İ. Ö. 350-283). Theophrastos'un talebesi ve arkadaşı. Makedonya tarafını tuttuğu için Atina devletinin başına getirilmiş ve on yıl süreyle Atinayı yönetmiştir. Lüks içinde hüküm sürdüğü için sonunda Atina'dan kovulmuş, Mısır kralı Ptolemaios Soter'in yanına sığınmış ve İskendeririye kitaplığının oranılmasına yardım etmiştir. Attika dilini büyük bir ustalıkla kullanan Demetrios çeşitli konularda birçok eserler yazmıştır.

[49] *SOSİBİOS* : İ. Ö. 2nci yüzyılda yaşamış Atinalı heykeltraş. Louvre müzesinde Bakkhalar alayını gösteren bir mermer vazosu bulunmaktadır.

[50] *AMPHİPOLİS* : Makedonya'da Karasu ırmağının denize döküldüğü körfezde bulunan bir şehir. Amphipolis Atina ile Isparta arasıındaki savaşlarda büyük bir rol oynadıştır. Çevresinde altın madenleri bulunan Amphipolis Atinanın odun ihtiyacını karşılardı, onun içindir ki Isparta'nın göz diktiği bu şehri var gücüyle savunmuştur. Sonunda Amphipolis Ispartalı general Brasidas'ın eline geçmiştir.

[51] *BRASİDAS* : Peleponez savaşında önemli bir rol oynayan Isparta generali. Amphipolis'te Atinalı demagog Kleon'u yendikten sonra, şehri almıştır, ama Kleon da, Brasidas da bu savaşta düşmüşlerdir.

[52] *KRYPTEİA* : saklanmak, bir işi gizlice yapmak anlamına gelen «kryptein» fiilinden.

[53] *LYSANDROS:* : Isparta generali (İ. Ö. 395'te ölür). 408'de Atina donanmasını İonia kıyılarındaki Notion'da yener. Aigos Potamos savaşını (405) kazanıp Atinanın bütün filosunu yok eder. Atinayı alır, surlarını yıkar ve Isparta taraflısı olan Otuzlar yönetimini kurar. Yunan şehirlerinin çoğunda oligarşiyi pekleştirmek yolunu bulan Lysandros Ispartada da reformlar yapmak istemiş ama başaramamıştır.

[54] *SKYTALE* : Isparta devletinde kullanılan belli kalınlıktaki yuvarlak bir sopa. Devletçe gönderilen yazılar bu sopaya sarılı bir ruloya çepeçevre yazılır ve ancak aynı endeki bir sopaya sarıldığı zaman okunabilirdi.

[55] *HARMOSTES* : (düzene koymak anlamına gelen «harmozein» fiilinden) Ispartalıların Yunanistanda egemenliği ele geçirdikten sonra Yunan şehirlerine koydukları yöneticilere evrilen addır. Harmostes'lerin tam bir yetkileri vardı ve yalnız Isparta'da ephoros'lara hesap verirlerdi. Yönettikleri şehirlerde demokrat grupları ezer, aristokratları başa getirirlerdi. Harmostes'ler İ. Ö. 371'de kaldırıldı.

[56] *MYSTER*'ler : Din tarikatlarının yalnız erenlere açık gizli âyinleri. Yunanistanda en önemli tarikat Atina'nın yakınında bulunan Eleusis'te kutlanan Demeter Myster'leri idi.

[57] *LEUKTRA* : Atina'nın yıkılışından sonra başlıca rakiplerinden Thebai şehri kalkınmaya başlamış ve Ispartaya kafa tutar olmuştur. 371 yılında Thebai kuv-

vetleri Epaminondas'ın komutanlığında Isparta'yı ve savaş ortaklarını öylesine yenilgiye uğratmışlardır ki Isparta kurduğu Peloponez hegemonyası ile birlikte tarihten silinmiştir.

[58] *DİOGENES* : burada adı geçen Diogenes Sinop'un ünlü köpeksi filozofu olsa gerek.

[59] *ZENON* : burada adı geçen Zenon Elea'lı varlık filozofu değil, Revak felsefe okulunu kuran Kittion'lu Zenon'dur.

[60] *KİRRHA* : Delphoi'un güneyinde, Phokis bölgesindeki bir şehir.

[61] *ARİSTOKSENOS* : Aristoteles'in talebelerinden, Hayatlar yazan Sicilyalı bir yazar. Bir Lykurgos hayatı yazmış olabilir. ARİSTOKRATES : İ. Ö. birinci yüzyılda yaşamış ve Lakonia üstüne eser -yaz mış bir tarihçi olabilir. APOLLOTHEMİS'in adı buradaki metinden başka hiçbir yerde geçmez. Plutarkhos Lykurgos'un hayatını yazmak için kendi zamanında bilinen, fakat bizim çoğunun adlarından başka birşey bilmediğimiz tarihçi ve yazarlardan faydalanmıştır.

İsa'dan altıyüz yıl kadar önceleri Isparta'da yasacı Lykurgos'un uyguladığı ilk sosyalist toplum düzenini anlatan bu kitapta toprak, mal mülk, eğitim, ahlâk, aile, savaş, yeme içme, evlilik, sanat konuları ele alınmış, insanları belli ve çeşitli koşullarda dengeli ve mutlu kılmanın yolları incelenmiştir.

lira